

FRANCESC VALLS JUNYENT (1966-2017). DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC¹

JORDI CATALAN
Universitat de Barcelona

Article lliurat el 3 d'agost de 2018. Acceptat el 25 de setembre de 2018

RESUM

L'obra de Francesc Valls revisita el llarg període de 1650 a 1990. Ens ofereix les claus de com Catalunya, un exportador de derivats vitivinícoles com Portugal o el Llenguadoc, esdevingué protagonista de la Revolució Industrial a la Mediterrània. També ens ensenya com, després dels cicles de l'aiguardent i el vi de qualitat, el cava lliurà la batalla al xampany francès i com les terres de la Catalunya interior experimentaren un procés d'industrialització i desindustrialització durant el segle xx.

PARAULES CLAU

Història agrària, comerç exterior, història industrial, Catalunya, Portugal, Llenguadoc, aiguardent, vi, cava.

Francesc Valls Junyent (1966-2017). From the Mediterranean to the Atlantic

ABSTRACT

The work by Francesc Valls revisited the long term period of 1650-1990. He offered the keys to understand how Catalonia, a wine-products' exporter as Portugal and Languedoc, became a leading actor of the industrial revolution in

1. Aquest treball ha rebut el suport del projecte HAR2015-64769-P, «Crisi industrial i recuperació productiva a la història econòmica d'Espanya 1686-2018», finançat per MINECO i FEDER. També agraeixo l'atenta lectura i els suggeriments de Marc Prat.

JORDI CATALAN

the Mediterranean shores. He showed, as well, how, after two cycles of production of brandy and quality wine, the cava presented battle to French champagne and how the lands from inner Catalonia experienced a process of industrialization and de-industrialization during the 20th century.

KEYWORDS

Agrarian history, foreign trade, industrial history, Catalonia, Portugal, Languedoc, brandy, wine, champagne.

Francesc Valls Junyent nasqué el 23 de juliol de 1966 a l'hospital d'Igualada. Va ser un home profundament arrelat a la terra dels seus avantpassats rabassaires, els Hostalets de Pierola.² Aquesta vila, oficialment anomenada Pierola fins a 1987, és curulla de vinyes excelses i treballadors fermes. Valls honorà unes i altres al llarg de la seva curta, però reixida, vida. Ens deixà el 30 de novembre de 2017, amb només cinquanta-un anys.

Valls es llicencià en Història a la Universitat de Barcelona. Dinamitzà i contribuí a propulsar el Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada. Fou professor titular del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona. També exercí de secretari de l'esmentat departament, així com del Centre d'Estudis Antoni de Capmany de la mateixa universitat. Formà part dels consells de redacció de les revistes científiques *Recerques* i *Miscellanea Aqualatensia*. Es considerava deixeble d'Eva Serra, Ramon Garrabou, Pere Pascual, Josep Maria Torras i Ribé, Jordi Nadal, Josep Fontana i Jaume Torras.³ Sobretot, venerava l'obra de Pierre Vilar.⁴

2. Francesc VALLS (1990), «Història de Pierola», a Josep Maria TORRAS I RIBÉ [ed.], *Història de la comarca de l'Anoia*, Manresa, Parcir, p. 119-139.

3. Josep FONTANA (1971), *La quiebra de la monarquía absoluta*, Esplugues de Llobregat, Ariel; Jordi NADAL (1975), *El fracaso de la Revolución Industrial en España*, Barcelona, Ariel; Josep Maria TORRAS I RIBÉ (1974), «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat», *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 2, p. 151-197; Jaume TORRAS (1976), «Aguardientes y crisis rural (Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832)», *Investigaciones Económicas*, I, p. 45-67. Ramon GARRABOU *et al.* [ed.] (1985), *Historia agraria de la España contemporánea*. 3 vol., Barcelona, Crítica; SERRA, Eva (1988), *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Crítica; Pere PASCUAL, (1990), *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Crítica.

4. Pierre VILAR (1964-1968), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 4 vol., Barcelona, Edicions 62.

Francesc es casà amb una dona ben plantada, Lourdes Ribas, traductora i lletraferida. L'ur amor fou beneït amb dues filles: Marta (periodista) i Laura (historiadora). També va estimar els llibres amb passió i dedicà molts esforços i hores a ampliar i defensar el fons bibliogràfic de la seva universitat. Les seves classes feren gaudir i educaren successives generacions d'economistes, laboralistes i politòlegs. I a més d'investigador d'excel·lència i docent innovador, sobresortí per les seves condicions humanes. Noble i modest, com pocs. Profundament bo i sagaç.

La diversitat d'interessos i el seu olfacte per descobrir nous filons d'investigació el convertiren en un especialista de primer ordre de la història de la viticultura catalana, el comerç exterior de Catalunya, el món rabassaire, la indústria del cava, el mercat del cotó a Barcelona, les fluctuacions econòmiques en els segles XVIII i XIX o el desenvolupament comparat entre Catalunya i les terres del sud d'Europa. En total, Francesc Valls va publicar una cinquantena d'articles i capítols de llibre. L'espai no em permet sintetitzar tots els polièdrics aspectes de la seva obra. Segons l'autor amb qui signà més recerques conjuntes, Josep Colomé, el piolerenc fou, abans que res, un historiador sense adjectius.⁵ Tanmateix, aquí em limitaré a presentar quatre aspectes de les seves contribucions a la història econòmica, especialitat que millor conec. Em centraré en les seves aportacions en els següents vessants de la seva obra de referència: desenvolupament agrari, comerç exterior, anàlisi comparativa i història industrial.

Francesc Valls s'inicià en el món investigador interessant-se en primer lloc pel sòl que trepitjava. Com ja he avançat, venia d'una família de rabassaires i vivia als Hostalets de Pierola, un poble crescut a redós del conreu de la vinya,

5. Amb Josep Colomé, Francesc Valls col·laborà en les següents recerques: Josep COLOMÉ; Francesc VALLS (1995), «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió», *Recerques*, núm. 30, p. 47-68; Josep COLOMÉ; Montserrat CUCURELLA i Francesc VALLS, (2010), «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXI, p. 137-155; Josep COLOMÉ; Francesc VALLS (2012), «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)», *Historia Agraria*, núm. 57, agost, p. 47-77; Josep COLOMÉ; Ricard GARCIA, Jordi PLANAS i Francesc VALLS (2013), «Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935», *Annales du Midi. Revue de la France méridionale*, núm. 281, p. 29-55; Josep COLOMÉ; Jordi PLANAS i Francesc VALLS [ed.] (2015), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Josep COLOMÉ; Jordi PLANAS; Raimon SOLER i Francesc VALLS (2018), «The Rabassaire Struggle: Long-Term Analysis of a Social and Political Movement», *International Review of Social History*, núm 63, 1, p. 251-255.

on conflueixen tres comarques catalanes: l'Anoia, el Baix Llobregat i el Penedès. Vinculat des de ben jove al Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada (CECI) i als mestres Pere Pascual i Josep Maria Torras i Ribé, Francesc va començar centrant la seva recerca en l'agricultura de l'Anoia i els seus homes. Abans que veiés la llum el seu primer llibre imprès, ja havia publicat alguns treballs de recerca que suggerien que les condicions de vida de la pagesia catalana esdevindrien una preocupació cabdal del futur professor de la Universitat de Barcelona.⁶ La recerca desenvolupada en el marc del programa de doctorat en història econòmica (endegat per aquesta universitat i l'Autònoma de Barcelona), sota la direcció d'un dels grans mestres de la història agrària del país, Ramon Garrabou, abocà a la publicació del seu primer gran llibre: *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*.⁷

La dinàmica, quan encara era un esborrany, ja va rebre el premi de recerca històrica Joan Mercader. I un cop publicada, hom va poder comprovar que, a més de ser una anàlisi molt pregonada del desenvolupament agrari de la Catalunya central en el moment crític de preparació i enlairada de la Revolució Industrial, també oferia una bateria de dades que permetia copsar el paper jugat pel creixement i l'especialització agraris en el conjunt de comarques del Principat a finals de l'edat moderna i principis de la contemporània. En aquest llibre, l'investigador de l'Anoia ja mostra dues capacitats que arrossegà al llarg de la seva curta però reeixida vida: força analítica del seu pensament i incansable voluntat d'anar a la recerca de fonts. De fet, en aquesta primera obra de joventut ja aconsegueix el que altres no han assolit ni en la maduresa: presenta evidència empírica aplegada en gairebé una desena d'arxius de mitja dotzena de comarques. Valls remena documents en punts tan distants com l'Arxiu de la Corona d'Aragó o l'Històric de Lleida, l'Episcopal de Vic o l'Històric de Vilafranca.

La dinàmica ens presenta una visió secular de les transformacions de l'agricultura catalana que seguiren a la Guerra de Successió, absolutament reeixida. Com és sabut, la repressió borbònica comportà la implantació d'un nou impost a Catalunya, el cadastre, que, malgrat el seu caràcter inicialment punitiu, per-

6. Josep TÈRMENS; Francesc VALLS (1987), «La Guerra del Francès en un poble de la comarca de l'Anoia. "Notas" del Dr. Pere Solanllonch, rector de Pierola», *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 4, p. 111-151.

7. Francesc VALLS (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

met copsar la realitat productiva del país a principis del Set-cents de manera força nítida. Aquesta serà una de les fonts que Valls perseguirà amb delit pels arxius del país, mentre que també utilitzarà els *amillaraments*, que permetran conèixer la situació cap a 1861.

Com el mestre Pierre Vilar, qui era geògraf d'origen, Valls comença la seva anàlisi en *La dinàmica* tot diferenciant ben bé les tres subcomarques que componen l'Anoia, amb característiques climàtiques i productives significativament variades.⁸ El tram vertebrador de la comarca s'articula al voltant d'Igualada, en l'anomenada Conca d'Òdena, amb terrenys continentals relativament plans i ben adaptables al conreu dels cereals o la vinya. La subcomarca nord-occidental, que gravita al voltant de Calaf, compta amb altiplans força més freds i comparteix característiques geogràfiques equiparables a la veïna comarca cerealícola de la Segarra. A l'últim, hi ha un tram sud-oriental de la comarca, als voltants de Piera, on les característiques morfològiques i climàtiques són similars a l'Alt Penedès. Mentre a l'Anoia segarrenca el cep s'adaptaria malament, la darrera subcomarca constituïria un terreny magnífic per al seu conreu. De fet, l'observatori anoienc és en petit, per a Valls, un laboratori on captar el potencial i les limitacions de les transformacions experimentades al conjunt del país.

Amb tot, i cap a 1720, les tres Anoies compartien el fet de ser zones poc poblades i migradament conreades. En llurs cadastres, predominen els terrenys erms i de bosc, amb l'excepció de la rodalia d'Igualada. La pagesia produïa sobretot per a l'autoconsum. La demanda exterior de vins i aiguardents havia anat creixent des de mitjans del Sis-cents, però aquest fenomen només fou perceptible a la Catalunya interior a partir del segle següent. Després de la Guerra de Successió, la plantada de vinya agafa empenta a l'Alt Penedès, l'Anoia i el Bages. Valls detecta un ritme *frenètic* d'escripturació de rabasses pels notaris de Vilafranca o Piera, especialment durant l'interval dels anys seixanta i setanta del segle XVIII.

La vinya s'adaptava bé a les terres del Penedès, l'Òdena o el Bages i presentava avantatges en relació amb els cereals. Exigia menys adob i utilitzava el mateix sarment del cep com a fertilitzant. D'altra banda, el guaret bianual que necessitava el cereal no calia en la viticultura i, per tant, permetia que aquest conreu arbustiu garantís el manteniment d'una família amb una grandària de

8. VILAR (1964-68), vol. I.

l'explotació força més reduïda. D'aquí que quan les condicions de demanda foren favorables, multitud d'ermes i boscos que dominaven l'Anoia del Sis-cents van ser cedits per llurs hereus a familiars o altres pagesos sense terra per plantar-hi vinya i ser explotats en règim de rabassa morta.⁹

Al llarg del Set-cents no va créixer només la superfície de vinya conreada a l'Anoia. Un magnífic buidatge dels registres notariais de Piera permet a l'estudiós dels Hostalets comprovar en *La dinàmica* que la part de collita lliurada a canvi del dret de conrear la vinya no va parar d'augmentar en el transcurs del període analitzat. Les mostres que construeix assenyalen que si cap a 1750 els rabassaires entregaven a l'amo al voltant del 17 per cent de collita, cap a 1800 la part havia pujat fins al 23 per cent de la mateixa. D'altra banda, l'excedent captat pels propietaris tampoc no va parar d'augmentar en el context molt més desfavorable per als conreadors de la crisi de l'Antic Règim: cap a 1830 el rabassaire pierolenc ja pagava de mitjana el 26 per cent de la collita. I la part continuà pujant en el subsegüent cicle expansiu del vi comú, fins a situar-se en el 32 per cent cap a 1850.

Però les diverses terres de l'Anoia, igual que la resta de Catalunya, aprofitaren les possibilitats d'expansió de la vinya de manera molt diversa. Estima Valls que a mitjans del Vuit-cents les terres altes dels voltants de Calaf només acolliren la vinya en un 40 per cent de la superfície conreada. El cep arrelava amb dificultat en aquelles terres fredes i el seu producte final tenia millor sortida si era destil·lat, però el mercat dels aiguardents es va esquifir després de l'edat daurada set-centista. El predomini cerealícol en aquelles terres altes tan semblants a la veïna Segarra va comportar que la densitat de població romanqués sempre inferior a la de la resta de la comarca. Si en els altiplans de tipus

9. Valls continuaria preocupat per la rabassa i els rabassaires al llarg de la seva vida investigadora i hi dedicaria una munió de treballs, en companyia d'altres estudiosos del tema: Jordi PLANAS; Francesc VALLS (2011), *Cacics i rabassaires. Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*, Vic, Eumo; Jordi PLANAS; Francesc VALLS, «¿Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabassaire», *Investigaciones de Historia Económica*, núm. 7, 2, p. 310-321; Jordi PLANAS; Francesc VALLS (2012), «Desigualdad, asociacionismo y conflictividad social en un núcleo de la Cataluña rabassaire», *Historia Social*, núm. 72, p. 89-111; Josep COLOMÉ; Jordi PLANAS; Raimon SOLER i Francesc VALLS (2018), «The Rabassaire Struggle: Long-Term Analysis of a Social and Political Movement», *International Review of Social History*, núm. 63, 1, p. 251-255.

segarrenc habitaven unes 26 persones per kilòmetre quadrat, en el conjunt de l'Anoia la densitat de població era de més del doble.

Com que la vinya només hi arrelà parcialment, aquests altiplans ponentins van tendir a complementar l'activitat agrària amb altres formes d'obtenció d'ingressos. Localitats com Copons, Calaf o Castellfollit tendiren a desenvolupar serveis de tragina i transport de mercaderies. I, en abastir de transport en punts molt distants de l'Anoia, alguns d'aquests traginers acabaren finançant l'activitat productiva i fins i tot fundant cases de banca en llocs força distants de la geografia peninsular. Alguns, com els Brunet a Sant Sebastià, esdevindrien empresaris de referència en les contrades que els acolliren.¹⁰

D'altra banda, molts municipis de les terres altes complementaren l'activitat cerealícola amb la filatura a domicili. Les xarxes de treball de filatura de cotó a les llars pageses arribaren fins a Cervera, durant el tombant de segle. Tanmateix, a mesura que, en el transcurs del Vuit-cents, anà imposant-se el treball de fàbrica i triomfà el vapor, els ingressos extra de la filatura a domicili s'anaren escarrassint i la zona en qüestió patí una forta crisi que en limità l'expansió poblacional.

A l'altre extrem de l'economia anoienca, Valls troba la seva pròpia àrea d'origen. En els vessants penedesencs de l'Anoia, la vinya arribà a ocupar cap a 1860 el 83 per cent de la superfície conreada. Aquest autèntic monoconreu productiu va permetre un fort creixement de la població local en el moment d'auge de l'aiguardent setcentista i tornà a aprofitar el cicle expansiu del vi dels anys centrals del segle XIX. En conseqüència, aconseguí una densitat record, de 70 habitants per kilòmetre quadrat cap a 1857.

En una situació intermèdia, però força decantada cap a la vinya, se situà el tram central de l'Anoia. La Conca d'Òdena dedicà, cap a 1860, un 71 per cent de la seva superfície conreada al cultiu arbustiu de referència. Per tant, l'Anoia en el seu conjunt fou una comarca d'elevada densitat vitivinícola. L'esmentada conca (sense Igualada) assolí una densitat de 38 habitants per kilòmetre quadrat. Amb la capital, que aplegava activitat industrial en el tèxtil i l'adoberia, la densitat de la Conca d'Òdena assoliria els 78 habitants per kilòmetre quadrat.

10. Jordi CATALAN (1990), «Capitales modestos y dinamismo industrial: orígenes del sistema de fábrica en los valles guipuzcoanos, 1841-1918», a Jordi NADAL i Albert CARRERAS [ed.], *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Ariel, p. 125-155; Assumpta MUSET (1997), *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traginers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

En conjunt, la densitat comarcal se situaria al voltant de 66 habitants, una mica per sota de la dels vessants penedesencs, on la vinya hauria estat reina indiscutible.

Valls comprova per a l'Anoia l'èxit del model de creixement agrari basat en l'especialització vitivinícola que ja captà l'atenció de mestres com Vilar o Jaume Torras.¹¹ Però, a més de la recerca comarcal pròpiament dita, s'encarrega de sistematitzar tota la investigació duta a terme en l'àmbit del conjunt del Principat en aquells anys o alguns de força anteriors, amb una metodologia similar. Aquest fet dona una utilitat afegida a qualsevol estudiós interessat en la història econòmica de la Catalunya moderna i contemporània.

Valls sistematitza un conjunt d'investigacions utilíssimes realitzades en els àmbits comarcal i local per investigadors de referència com Emili Giralt, Salvador Llobet, Ramon Garrabou, Josepa Cardó, Llorenç Ferrer, Carme Mor, Yvette Barbaza, Montserrat Duran o Enric Vicedo.¹² Així aplega i homogeneïtza les dades cadastrals construïdes per diferents mostres de municipis de setze comarques, corresponents a la primera meitat del Set-cents. I les compara amb les dades d'*amillaraments* de més d'un segle després, utilitzant, a més de les seves dades pròpies, els treballs d'alguns dels anteriors i contrastant així mateix les recerques de Josep Llovet Mont-ros, Dolors Armengol, Ramon Garrabou, Josep Pujol o Enric Saguer.¹³ Els resultats de la comparació, vistos des de la perspectiva present, no deixen de ser sorprenents.

11. VILAR (1964-68); Jaume TORRAS, (1984), «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, núm. XI, 3, p. 113-128.

12. GIRALT, Emili (1950), «Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual», a *Actas y Comunicaciones de la 1ª Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès y Conca d'Òdena*, Martorell, Bas, p. 166-176; Salvador LLOBET (1955), «De geografia agrària de la comarca del Maresme (Barcelona)», *Estudios Geográficos*, núm. 58-59, p. 23-71; Ramon GARRABOU (1962), *La evolución de la estructura agraria de La Segarra*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona; Montserrat DURAN, (1984), *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona; Llorenç FERRER (1984), *Aproximació a l'estructura agrària de la comarca del Bages en el segle XVIII i primera meitat del XIX*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona; MOR, Carme (1984), *La evolución de la tierra agrícola de la Cataluña subárida*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona; Yvette BARBAZA (1988), *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, Edicions 62; Enric VICEDO (1991), *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del Set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, Crítica.

13. José LLOVET MONT-ROS (1948), «Contribución al estudio general de la agricultura en la provincia de Barcelona», *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y de Especialidades Agropecuarias*

A principis del Set-cents, ja hi havia un mínim de tres comarques on els terrenys erms eren menys del 30 per cent: el Baix Camp, el Tarragonès i el Maresme. En aquestes mateixes tres localitzacions litorals, la vinya ja ocupava més del 40 per cent de la superfície conreada. En aquesta Catalunya marítima, els ceps havien anat avançant des de mitjans del Sis-cents de resultes de l'inici del cicle de l'aiguardent, que veurem més endavant. La vinya ocupava més del 30 per cent dels terrenys explotats en altres localitzacions properes a la costa com el Garraf, l'Alt Camp i la Costa Brava.

De totes maneres, cap a 1730, en una gran majoria de Catalunya els erms, boscos, roquissars i garrigues representaven un mínim de dues tercers parts de la superfície comarcal (Penedès, Conca de Barberà, Garrigues, Noguera, Segrià, Bages i el mateix Anoia). D'aquí que Valls pugui afirmar que llavors Catalunya «era un país pràcticament erm». I, en la part conreada de la majoria de les comarques esmentades, més del 70 per cent de la terra es dedicava als cereals (amb l'excepció de la Conca, on la proporció del sòl de sembradura baixava fins al 54 per cent).

Cap a 1860, el recull de dades comarcals sistematitzades pel pierolenc ha augmentat fins a divuit. Els erms i boscos han reulat, però encara superen el 50 per cent de la superfície a comarques com el Bergadà, Osona, el Vallès Oriental, el Bages, l'Anoia, les Garrigues, l'Alt Empordà o, fins i tot (i a causa del domini dels terrenys muntanyosos) el Garraf i el Maresme. De totes maneres, la vinya ha esdevingut l'ús agrari del sòl més important a una bona part de les comarques barcelonines, casos del Vallès Occidental, Garraf, Alt Penedès, Anoia i Bages. També la vinya absorbeix el principal us del sòl de conreu a l'Alt Empordà i a totes les comarques del Camp de Tarragona (malgrat que en algunes d'aquestes darreres l'avellaner, l'olivera i el garrofer guanyen terreny en el Vuit-cents). En definitiva, el procés d'especialització vitivinícola que durant el Sis-cents només arribà a una franja estreta de la costa, degut als elevats costos de transport del moment, prosseguiria de manera acusada al llarg del segle posterior, moment en

y de los Servicios Técnicos de Agricultura, vol. VII, Barcelona, Diputació Provincial; GARRABOU (1962); Dolors ARMENGOL (1979), *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*, Figueres, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, núm. 14; CARDÓ (1983); MOR (1984); Ramon GARRABOU; Josep PUJOL (1987), «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX», *Recerques*, núm. 19, p. 35-84; BARBAZA (1988); Enric SAGUER (1900), *Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950)*, treball de programa de doctorat, UAB.

 JORDI CATALAN

què comarques que ara associem al vi, com el Penedès, començaren a participar d'aquesta pauta d'especialització.

De totes maneres, si Catalunya avui és una nació i el català resisteix com a llengua d'ús massiu d'un poble sense Estat és, abans que res, perquè la Revolució Industrial va triomfar a casa nostra entre el Set-cents i el Vuit-cents. La gran majoria de regnes, principats i senyories medievals han estat engolits i les parles d'aquells territoris, esborrades de l'ús quotidià de llurs poblacions per la voracitat anorreadora dels estats-nació, forjats al llarg de les edats moderna i contemporània. La precoç industrialització catalana dins d'un marc general d'endarreriment del conjunt de la conca mediterrània va evitar una fi semblant i ja va atreure Pierre Vilar en els anys trenta del Nou-cents, abocant-lo a escriure la seva obra magna *Catalogne dans l'Espagne moderne*. Precisament aquesta obra de l'historiador francès fou la llàntia que va il·luminar el viarany investigador de Francesc Valls al llarg de la seva curta, però prolífica, vida científica. El seu llibre principal, *La Catalunya atlàntica*, el dedica al gran mestre francès, i també a les seves estimades Laura, Marta i Lourdes.¹⁴

Podem dir, manllevant la concepció de ciència d'Isaac Newton, que Valls, des de les espatlles del gegant Vilar, ens ha fet albirar noves fronteres del coneixement. L'investigador dels Hostalets de Pierola, un home fermament arrelat al terròs mediterrani, ens ha permès veure més nítidament el paper decisiu jugat pel tomb cap a l'Atlàntic en l'arrencada industrial de l'economia catalana. Va acabar de desbrossar el camí que ja havien començat a obrir els mestres d'excel·lència Josep Fontana i Jaume Torras.¹⁵ I ara qualsevol que vulgui conèixer les claus de l'arrencada industrial de la Catalunya moderna ha de recórrer, de manera inexcusable, a tots quatre portadors de la bona nova històrica.

El llibre *La Catalunya atlàntica* fou el fruit de la recerca endegada per Valls sota la direcció d'un altre gegant de la història econòmica del nostre país, el doctor Pere Pascual. Valls sempre se'n sentí deixeble estimat i mai no dubtà a reconèixer que, tant el tema com part de les fonts de la seva recerca doctoral li foren suggerits per l'inesgotable i desmesuradament prolífic mestre d'Igualada. L'esmentada recerca doctoral engendrà el llibre més cabdal de l'obra científica

14. Francesc VALLS (2004), *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo.

15. Josep FONTANA (1955), «Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segona mitad del segle XVII», *Estudios de Historia Moderna*, núm. 5, p. 204; TORRAS (1984).

del fill dels Hostalets de Pierola. El tribunal que la jutjà fou presidit pel mestre de mestres Jordi Nadal, qui també acceptà prologar-ne la versió de l'obra publicada per l'editorial Eumo i qui valorà, amb tot el seu delit investigador, la contribució científica de Valls. El tribunal de la tesi comptà així mateix, a més dels ja esmentats doctors Fontana i Torras, amb la participació del professor Louis Michel Cullen del Trinity College de Dublín, la institució acadèmica més prestigiosa de tot Irlanda. Una versió prèvia del treball portà Francesc Valls a guanyar el vuitè premi Catalunya d'Economia, atorgat per un altre jurat d'excel·lència, integrat, entre d'altres, per Joaquim Muns, Antoni Serra Ramoneda i Andreu Mas Colell.

Un element sobresortint de *La Catalunya atlàntica* és l'abast cronològic de l'obra, que transita al llarg de tres segles, començant cap a 1650 i conclouent cap a 1865. El llibre comença responent a la crida de Fontana sobre la importància del canvi estructural experimentat pel comerç exterior català en la segona meitat del Sis-cents. Segueix ampliant la descomunal evidència empírica per al segle XVIII aplegada, entre d'altres, per Vilar.¹⁶ I conclou durant la fase àlgida de la primera Revolució Industrial, escenari de referència de l'anàlisi dels mestres Jaume Vicens i Jordi Nadal.¹⁷

Seguint la petja de Fontana i Torras, l'obra de Valls parteix de l'augment experimentat per la demanda d'aiguardent de vi per part de l'Europa nord-occidental durant el segle XVII. D'una banda, el consum de destil·lats pels mariners holandesos en les travessies de mar i la creixent imitació per altres potències marítimes, impulsava un possible negoci de les terres productores de vi. D'altra banda, la generalització del consum d'esperit de vi per les classes populars dels ports atlàntics i la possibilitat d'utilitzar-lo per augmentar la graduació dels vins locals generaven així mateix oportunitats de negoci per a les terres de vinya de l'occident i el sud europeus. Valls, ratificant Cullen i Torras, apunta que foren els aiguardents francesos els que aprofitaren majoritàriament aquesta demanda

16. VILAR (1964-68); TORRAS (1984); JOSEP FONTANA (1988), *Història de Catalunya V. La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Barcelona, Edicions 62.

17. JAUME VICENS VIVES; MONTSERRAT LLORENS (1958), *Industrials i Polítics. Segle XIX. Història de Catalunya*. «Biografies Catalanes», vol. 11, Barcelona, Vicens Vives; NADAL (1975); JORDI NADAL (1985), *Catalunya, la fàbrica d'Espanya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona; JORDI NADAL; JOSEP MARIA BENAUL, i CARLES SUDRIÀ (2012), «La formació d'una societat industrial, 1833-1935», a JORDI NADAL; JOSEP MARIA BENAUL i CARLES SUDRIÀ, *Atles de la industrialització de Catalunya 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, p. 57-177.

al llarg del Sis-cents i, en particular, el rerepaís de Bordeus i Nantes.¹⁸ Tanmateix, l'augment de protecció decidit per Colbert durant 1664 i 1667 obligà la República holandesa a cercar proveïments alternatius. A més, les confrontacions armades de 1672-1678 i 1688-1697 i la mateixa Guerra de Successió d'Espanya allunyà les Províncies Unides del mercat francès i creà noves oportunitats per a l'Europa del Sud.

Durant els vuitanta del Sis-cents el Camp de Tarragona i altres comarques properes a la costa veuen com proliferen les fassines on el vi es transforma en aiguardent. Reus esdevé l'epicentre d'aquesta aposta catalana pel comerç atlàntic i companyies d'exportació, com la fundada pels britànics John Shallet i Midford Crowe, ajuden a connectar l'oferta amb el mercat atlàntic. Com ja va destacar Torras, cap a final del segle Catalunya concentrava ja el 82 per cent de les localitats espanyoles on es destil·lava l'esperit de vi. Mentre a la Corona de Castella la producció d'aiguardent restava estancada, al Principat era lliure i Catalunya va vincular-se amb el comerç britànic i holandès. D'ací la seva entrada en la Guerra de Successió del cantó aliat, després que Felip V prohibí el comerç amb les potències aliades.

Valls apunta que en aquesta fase siscentista fou el mercat atlàntic, com havia assenyalat també Andreu, i no el colonial, com defensà Martínez Shaw, el que fou decisiu per a l'especialització aiguardentera catalana.¹⁹ La raó la cerca en les contrapartides que el comerç amb l'Europa septentrional tendia a generar: d'una banda, bacallà, i de l'altra, una munió de productes tèxtils, coneguts com a *new draperies*. Ratificant investigacions com la d'Isabel Lobato, corrobora la importància dels botiguers de teles, un fet sobre el qual ja el mestre Vicens havia cridat l'atenció abans de la seva sobtada i molt prematura mort, com la de Valls.²⁰ Inversors com Pau Dalmases o Salvador de la Peña obriren botigues en

18. Jaume TORRAS (1995), «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, s. XVI - s. XVIII» a *Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània*, Tarragona, Diputació de Tarragona, p. 527-535; Louis Michel CULLEN (1998), *The Brandy Trade under the Ancient Regime. Regional Specialisation in the Charente*, Cambridge, Cambridge U. P.

19. Jordi ANDREU (1994), *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesi doctoral, UAB; Carlos MARTÍNEZ SHAW (1981), *Cataluña en la Carrera de Indias*, Barcelona, Crítica.

20. Jaume VICENS [amb Jordi NADAL] (1959), *Manual de historia económica de España*, Barcelona, Teide; Isabel LOBATO (1999), «Entrepreneurial Behaviour of the “Botiguers” from Barcelona. Textile Retail Shops in the Second Half of the Seventeenth Century», *The Journal of European Economic History*, núm. 28, p. 535-549.

què al costat dels draps de llana manufacturats al Principat s'hi podien adquirir teles importades d'Holanda i Flandes.

Valls ens rescata l'experiència de la casa de comerç de Duran, Llorens i Cia, de la qual es conserven alguns llibres majors a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Confirma que en l'haver dels comptes corrents dels corresponsals d'aquesta casa a Amsterdam figurava l'aiguardent en exclusiva i que en la partida principal del seu haver hi constava una variada gamma de teixits.

Així mateix ens aclareix els circuits a través dels quals es materialitzava el comerç cap a l'Europa septentrional de la segona meitat del Sis-cents, resultant-ne quatre. El primer era l'embarcament directe de bótes d'aiguardent en vaixells holandesos o britànics. Però n'hi havia altres tres, més indirectes, que es basaven en el cabotatge i circulaven a través de tres ports ibèrics de referència: Alacant, Cadis i Lisboa. El valencià portava cap a Europa, a més d'aiguardent català, la barreja local i duia al Principat el bacallà i els teixits del nord. La plaça andalusa enviava a Europa, a més d'aiguardent català, plata i colonials americans i també redirigia cap a Catalunya productes americans i teles de lli, provinents de França i de Silèsia, via Hamburg. La metròpoli lusitana, com Cadis, enviava al nord colonials i aiguardents, i retrametia cap als ports catalans tabac i sucre de l'Imperi portuguès. El fet que tampoc el tabac es distribuís en règim d'estanc afavorí així mateix el sorgiment d'una indústria de fabricació de tabac als ports mediterranis de la Corona d'Aragó.

En aquell moment, la segona meitat del Sis-cents, Catalunya estava en una situació molt semblant a la de Portugal: exportava productes de la vinya al nord d'Europa i importava teixits en contrapartida (i també molt de bacallà, l'amor pel qual comparteixen ambdós pobles).²¹ Com agudament destaca l'investigador dels Hostalets, aquest era el model recomanat per l'economista clàssic David Ricardo d'especialització d'acord amb l'avantatge comparatiu, que esdevindria una prescripció canònica del liberalisme clàssic. Però per aquesta via Portugal no s'industrialitzà i esdevingué una economia molt perifèrica. En

21. A Portugal i al bacallà, el piolerenc hi acabaria dedicant sengles articles, amb posterioritat: VALLS, Francesc (2004), «Viticulture et industrialisation en Europe du Sud: Les cas du Languedoc, du Portugal et de la Catalogne», *Domitia*, núm. 5, p. 41-51; Francesc VALLS (2015), «El comerç atlàntic i el proveïment de bacallà», a Mercè RENOM [ed.], *Proveir Barcelona. El municipi i l'alimentació de la ciutat, 1329-1930*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, p. 175-188.

canvi, Catalunya, on Ricardo va tenir poc èxit, protagonitzà l'arrencada industrial a la Mediterrània. Paradoxalment, l'ensulsiada de la Guerra de Successió i l'adopció de polítiques proteccionistes salvà el Principat del destí portuguès.

El fons comercial de la casa Duran, Llorens i Companyia li serveix a Valls per confirmar que a la vigília de l'esclat del conflicte, que durà entre els anys 1699 i 1703, Catalunya apostà decisivament per l'exportació d'aiguardents als mercats del nord, via Amsterdam. Quan, pel maig de 1702, Felip V prohibeix el comerç amb els aliats i expulsa el cònsol holandès de Barcelona, les exportacions de l'esmentada casa es contrauen i Amsterdam desapareix d'entre els destins. Precisament, l'esmentat cònsol, Arnold Jäger, també s'havia comptat entre els comerciants actius a la capital catalana. Gent com Jäger o Crowe tingueren un paper decisiu per al suport català a la causa dels Habsburg en detriment dels Borbó. Els interessos mercantils del Principat també intentaren utilitzar una nova plataforma per canalitzar llurs productes, tot creant la Companyia Nova de Gibraltar el 1709.

Els llibres majors del comerciant barceloní Joan Pau Llorens permeteren a Valls seguir les vicissituds de les exportacions durant alguns dels anys de la guerra. En els crítics exercicis entre 1705 i 1710, les exportacions d'aiguardents es vehiculen successivament a través d'Amsterdam, Portugal i Gibraltar, per finalment esfondrar-se.

El desenllaç de la guerra allunyà Catalunya d'Holanda i Anglaterra per aproximar-la a França. Mentre Portugal reforçava la seva vinculació amb Londres, l'aiguardent català se les va haver d'heure amb els productes espirituosos de l'hexàgon, tradicionalment de qualitat força superior. Portugal obtingué un règim preferencial per als seus productes vitivinícoles a Anglaterra, però a canvi s'hagué d'obrir als teixits de llana britànics. A més, durant el 1717 Joan V prohibí l'entrada a Portugal de derivats de la vinya espanyols i també la reexportació de colonials de l'imperi. Ambdues mesures comportaren l'exclusió de Lisboa del circuit comercial català, així com la ruïna de la indústria tabaquera sorgida en els ports de la Mediterrània, a la qual també contribuí l'estanc del tabac a la Corona d'Aragó decidit el 1701, només d'entronitzar-se Felip V.

L'incansable traginar enmig dels arxius i el pregon coneixement de la literatura internacional que acumulà el professor de la Universitat de Barcelona li permeteren oferir-nos un mapa més focalitzat de la represa de l'exportació aiguardentera entre 1714 i 1763. Els vaixells britànics portaven bacallà cap a Salou i altres ports catalans i carregaven aiguardent. A mesura que transcor-

regué el segle, el comerç bacallaner va anar restant en mans de comerciants que operaven des de l'illa de Man, nucli gravitatori del contraban britànic. Com ja havia destacat el professor Cullen, la fiscalitat anglesa, en gravar amb escreix les begudes alcohòliques, donà lloc a l'aparició d'un mercat negre a gran escala pilotat des del bell mig de les illes britàniques. Els comerciants de Man podien carregar llurs vaixells amb manufactures escoceses i portar-les cap a Boston, on adquirien bacallà que després seria bescanviat per aiguardent al Camp de Tarragona.

D'altra banda, el comerç amb Amsterdam anà ressorgint amb la represa del segon quart del Set-cents. Seguint la petja d'un altre mestre de l'Anoia, Josep Maria Torras i Ribé, Valls recupera la trajectòria del comerciant Francesc Roig i del seu agent a Amsterdam, Francesc Palau. El seu llibre major, custodiat a la Biblioteca de Catalunya, dona fe que la principal partida del deure del compte corrent de Palau (Amsterdam) contra Roig (Barcelona) cap a 1725-1732 era l'aiguardent, mentre que en l'haver destacaven, amb molta diferència sobre la resta, els teixits. Les lletres que figuren al compte indiquen, a més, que Palau també liquidava les compres de teles que Roig feia a Lilla i el seu rerepaís. Palau així mateix proveí de teixits, fins a 1744, altres cases de comerç barcelonines, com Miquel, Alegre i Gibert, a canvi, un cop més i sobretot, d'aiguardent. Barcelona cobria el descobert amb Amsterdam sobretot amb remeses de cases de banca de Madrid i d'algun corresponsal a Cadis. Valls detecta ja l'especialització financera de la capital espanyola en aquell moment.

El Museu Salvador Vilaseca de Reus conserva el llibre major d'un comerciant de Reus, Salvador March, que treballà amb la vídua de Palau entre 1749 i 1760. Aquest confirma que el Baix Camp seguia enviant aiguardent (i alguna ametlla) cap a la metròpoli holandesa i que aquesta plaça servia teixits i espècies a Reus. March girava quantioses lletres per cobrir el desequilibri comercial. El prenedor de les lletres fou Domènech Gual, botiguer de teles a la capital del Baix Camp, qui figuraria cap a 1778 al capdavant dels comerciants locals amb teixits estrangers en magatzem. Un comerç amb l'Europa atlàntica cada cop més equilibrat per l'exportació dels derivats vitivinícoles, ens revela Valls, hauria evitat haver de seguir adquirint recursos a places terceres com Madrid.

Valls confirma que el paper de Cadis i les colònies americanes com a destí de l'aiguardent català en els anys centrals del Set-cents ha estat sobrevalorat. Gràcies als treballs d'Agustí Segarra i García Baquero pot comparar l'aiguardent embarcat a Salou i Vilanova cap a 1746-1747 amb l'esperit de vi carregat

a Cadis amb destí cap a Amèrica.²² El quocient resultant permet concloure al professor de la Universitat de Barcelona que, com a màxim, l'aiguardent català embarcat cap a les colònies espanyoles hauria estat només el 18 per cent de la càrrega de només dos ports catalans. Malgrat que la proporció no és menyspreable, fou el mercat de l'Europa atlàntica el que alimentà molt majoritàriament l'expansió aiguardentera del Principat en el tram central del segle XVIII.

L'investigador dels Hostalets de Pierola qualificà el període de 1763-1793 com el de l'edat d'or de l'exportació d'aiguardent. El creixent protagonisme de Salou, port de sortida de la producció vitivinícola coordinada des de Reus, abocà la població costanera a aportar dues terceres parts dels embarcaments d'aiguardents catalans cap a finals del Set-cents, segons ja va estimar Agustí Segarra. Valls construï un grup de sèries que permeten seguir la conjuntura vitivinícola del primer port català de referència des de 1747 a 1800. Convertint els hectolitres embarcats d'aiguardent i vi a Salou en l'equivalent en vi, resulta que les sortides en volum es més que duplicaren entre 1766 i la mitjana anual de 1794-1795. En la darrera data s'hauria assolit un màxim de 543.722 hectolitres d'equivalent vi.

Des dels anys seixanta el paper receptor dels ports de la França nord-atlànica anà prenent volada. Valls ens ho demostra gràcies al llibre major d'Ermenegol Gener, conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Per al trienni de 1774-1776, a més d'un 37 per cent d'aiguardent col·locat a Amsterdam, hi figuren proporcions destacades corresponents als mercats de Lilla (27 per cent), Dunkerque (15 per cent) i Saint-Omer (7 per cent). Però Valls mostra que, mentre el mercat neerlandès anà declinant, el francès prengué més embranzida. L'acadèmic dels Hostalets ho argumentà gràcies a la reconstrucció sobre la base de fonts holandeses del nombre de vaixells arribats a Amsterdam des de Barcelona, Vilanova, Salou i Benicarló. Mentre fins a 1754 arribaven a l'esmentada metròpoli un mínim de deu vaixells cada any, aquest llinar només se sobrepassà en anys escadussers durant la segona meitat del segle, de resultes del creixent declivi de la potència comercial de la República holandesa.

El mateix mètode, utilitzat amb fonts franceses i alemanyes, mostra un creixent nombre de vaixells catalans arribats en el darrer terç del Set-cents als

22. Antonio GARCÍA BAQUERO (1976), *Cádiz y el Atlántico, 1717-1778: el comercio colonial español bajo el monopolio gaditano*, vol. II, Sevilla, Escuela de Estudios Hispano-americanos; Agustí SEGARRA (1994), *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*, Vic, Eumo.

ports de Dunkerque, Rouen, l'Havre i, fins i tot, Hamburg. Valls ens descobreix l'èxit de l'aiguardent català en el país del conyac i n'atribueix un paper significatiu a les conseqüències de la signatura del Tercer Pacte de Família, signat el 1761 entre totes dues branques de Borbons regnant a una i altra banda dels Pirineus. Una clàusula de l'esmentat pacte portà a permetre que els aiguardents catalans entressin a França sense pagar drets i els espirituosos de migjorn saberen aprofitar una mala ratxa de collites a la Charenta, tal com ja va apuntar el professor Cullen. El desplaçament del negoci aiguardenter cap als ports de França també fou incentivat pels canvis en les rutes del contraban britànic. Londres comprà la immunitat duanera de Man al duc d'Atholl i acabà amb el tràfic des d'aquella illa. Això comportà que Dunkerque esdevingués el nou principal punt de proveïment dels contrabandistes anglesos. Quan, de resultes de la Revolució Francesa, Dunkerque perdé la seva condició de port franc, les xarxes del contraban tornaren a desplaçar-se, aterrant llavors a les illes de Guernsey i Jersey.

Valls rescatà un sucós testimoni als arxius municipals de Dunkerque, corresponent a la cambra de comerç local. Reflexa la conjuntura de 1777. Serveix per reforçar la seva tesi i il·lustra l'empenta investigadora de l'hostaletenc. No em puc estar de reproduir-ne un fragment: «On a vu à Bordeaux, Nantes, Rouen, Paris, St. Valery, Boulogne, Calais et Dunkerque, tirer besoin des eaux de vie de Catalogne».²³

I la balança comercial francesa amb Espanya li serveix per a confirmar la importància d'aquella localitat i de Calais fins a la mateixa data de l'esclat revolucionari. Durant 1789, Dunkerque i Calais absorbién el 42 i el 38 per cent respectivament de la importació per l'hexàgon de vins i aiguardents de procedència hispànica. Des d'aquestes poblacions, els espirituosos catalans anaven cap a Saint-Omer o Lilla. Però, amb les actes de la Cambra de Comerç de Dunkerque, Valls ens mostra que des d'aquesta localitat es reexportava aiguardent cap a Londres, les xarxes de contraban de la Gran Bretanya, Flandes i altres zones del mateix rerepaís o, força menys, cap a Escandinàvia i més enllà del Sund.

El professor de la Universitat de Barcelona també assenyala que aquells anys Catalunya fins i tot guanyà el terreny a una terra germana, el Llenguadoc, que l'anoienc estimava especialment i que, com veurem més endavant, fou objecte específic del seu neguit investigador. En el seu periple pels arxius

23. Citat a VALLS (2003), p. 177.

europaus, quan recala a l'Archive Départemental de l'Hérault, Valls desenterra un nou testimoni en què els viticultors de Montpellier reclamen l'augment de drets aranzelaris als aiguardents catalans, ja que «les ordres des consommateurs passent de tous cotés à Reus ou à Barcelone au détriment du port de Sète».²⁴

El pierolenc afegeix una clau per entendre l'èxit de l'aiguardent català en el país del Cognac: el preu més barat. De totes maneres, no resta tranquil amb les explicacions precedents de l'avantatge competitiu català: qualitats inferiors i fiscalitat més lleugera. Valls apunta que el major grau alcohòlic dels vins del Principat exigia menys llenya en el procés de destil·lació i també subratlla les millores experimentades en aquest procés, en prohibir la Junta de Comerç de Barcelona la utilització de brisa com a primera matèria i la redestil·lació. Els inspectors de la Junta, *veedores de licores*, vetllaven per la qualitat dels espirituosos. Tot plegat va afavorir que la diferència de preus d'una bóta equivalent a Sète o Barcelona fos del 30 per cent.

Rebla el clau amb una evidència arrencada del mateix Archive du Ministère des Affaires Étrangères del Quai d'Orsay, corresponent a 1772: «De la cette liqueur étrangère que l'art corrige et rectifie, passe en Hollande et dans la Flandre impériale [...] où elle se consomme pour eau de vie de France, et au même les progrès que les Distillateurs de Barcelone ont fait vers la perfection commencent déjà à la faire adopter sans répugnance sous son nom véritable».²⁵

Només quan la conquesta del mercat europeu fou indiscutible, el pes de l'exportació a les colònies americanes assolí quotes més significatives i, malgrat tot, mai absolutament majoritàries. Segons l'estimació de Valls, si bé les exportacions des de Salou cap a Amèrica es van multiplicar per 4,5 entre 1747 i 1793, en el moment de màxim auge dels intercanvis, seguint els decrets liberalitzadors del comerç, el pes del mercat colonial no superà mai la quota del 37 per cent.

L'enlairada del comerç colonial el pierolenc la situa a partir del anys cinquanta del Set-cents i, sobretot, en els decennis dels seixanta i setanta. Hi hauria contribuït, inicialment, la creació de la Reial Companyia de Barcelona durant 1756. En segon terme, les disposicions liberalitzadores adoptades per Carles III en els anys de 1765 i 1774 també haurien incentivat la presència de vaixells catalans a la *Carrera de Indias*. Finalment, el decret de lliure comerç de 1778

24. *Ibidem*, p. 193.

25. *Ibidem*, p. 199.

hauria fet que fossin prop de 300 els vaixells que transitaren entre Barcelona i les Índies en la dècada següent.

Però Valls no menysté subratllar com els fabricants de Reus pressionaren la monarquia per tal que intensifiqués les mesures repressives contra la producció d'aiguardents de canya a les colònies. De manera que, durant els anys setanta, aconseguiren que es destruïssin desenes de fàbriques d'aiguardents a Amèrica per tal d'obrir camí als licors catalans. De totes maneres, la victòria només fou transitòria ja que el 1796, una reial ordre va declarar lliure la producció d'aiguardent de canya a Mèxic i Veneçuela.

Els retorns en el comerç dels aiguardents amb el nord d'Europa esdevenen així mateix una peça clau de la magistral anàlisi de l'arrencada catalana en el Set-cents concebuda per Valls. Si en el Sis-cents, els vaixells aiguardenters portaven cap a Catalunya bacallà i diversos tipus de teixits acabats, durant el segle XVIII augmenta la importància de les importacions de cereals i apareixen les entrades de teles de lli blanques. Aquests llenços s'estamparien a Barcelona i serien reexportats cap a l'Amèrica espanyola, tal com hem anat aprenent amb els treballs d'Àlex Sánchez, Josep Maria Delgado i James Thomson.²⁶ Al segle XVII, França havia abastit aquesta demanda colonial via Cadis. Durant el Set-cents els llenços de Silèsia, via Hamburg, aniran introduint-se a la *Carrera*. Però ja en les trameses endegades per la Reial Companyia de Barcelona durant la segona meitat dels anys cinquanta trobem carregaments de llenços. Seguint la recerca de Josep Maria Oliva, Valls destaca el remarcable augment de les trameses de llenços des de Catalunya durant els anys seixanta i, sobretot, setanta.²⁷

Valls ens descobreix que el principal retorn en valor de l'aiguardent, venut a Dunkerque a l'hora de la Revolució Francesa, eren teles. Amb el fons comercial de la botiga de Francesc Jener ens mostra també que Barcelona, a més d'importar draps de llana de places com Exon o Londres, adquiria massivament teles de lli, proveïdes des d'Amsterdam o Hamburg. Entre els clients dels anys

26. Josep Maria DELGADO (1992), «El puerto de Barcelona en la época preindustrial», a Joan CLAVERA; Albert CARRERAS; Josep Maria DELGADO i César YÁÑEZ, *Economía e historia del puerto de Barcelona*. Madrid, Civitas; Àlex SÁNCHEZ (1992), «La indianería catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, núm. 1, p. 213-228; James THOMSON, (1994), *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62, a Àlex SÁNCHEZ [ed.] (2013), *Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial*, Barcelona, MUHBA.

27. Josep Maria OLIVA (1987), *Cataluña y el comercio privilegiado con América. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

setanta de Jener, hi troba l'anoienc una sèrie de fabricants barcelonins que adquireixen els llenços amb la finalitat d'estampar-los i comercialitzar-los a les colònies espanyoles.

Jaume Vicens cridà l'atenció sobre la botiga.²⁸ Investigacions contemporànies d'excel·lència, com la de Lluïsa Pla, ratifiquen que, en efecte, la botiga restà a la base de l'acumulació d'algunes de les nissagues més destacades de capitans d'indústria del país.²⁹ La recerca de Francesc Valls contribuï a il·luminar com dels establiments de venda de teles hom va passar a la fàbrica d'indianes.³⁰ L'anoienc ho fa per la via d'esbrinar els interessos que gravitaren a l'entorn de la botiga de Tomàs Llimona. Valls detecta tot un grup empresarial articulat de la companyia creada per Llimona en els anys seixanta del Set-cents. Directament i indirecta hi estarien vinculats la companyia comercial fundada pel fill de Castellar del Boix Fèlix Prat, l'exportador de teixits de seda manresà, Josep Fuster, i el pròcer de la fabricació d'indianes barceloní Joan Rull. Aquest darrer es va associar amb Jeroni Anglès, que importava llenços de Silèsia i de la França septentrional, i llur fàbrica va néixer com a prolongació del negoci comercial. El mateix any que fou fundada la fàbrica d'Anglès, Rull i Companyia, Fèlix Prat i associats també s'apunten a la creació d'una manufactura d'indianes. Amb la fundació d'aquests establiments netament industrials, aquests comerciants de referència aprofitaven la situació intermèdia aconseguida. D'una banda, importaven llenços del nord d'Europa. De l'altra, un cop estampats, redirigien el

28. VICENS (1959). Vicens, com Valls, morí amb només una cinquantena d'anys, però ens deixà una immensa i profunda obra que resisteix bé el pas del temps i que ha estat i continuarà sent brúixola de navegació de diverses generacions d'historiadors. Vegeu Josep Maria MUÑOZ (1997), *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62; i el conjunt de treballs a ell dedicats en el monogràfic de *Recerques*, número 63.

29. Lluïsa PLA (2014), *Els Girona. La gran burgesia catalana del segle XIX*, Barcelona, Fundació Noguera.

30. Abans de la publicació de *La Catalunya atlàntica*, el professor dels Hostalets ja havia insistit en el nexa existent entre els botiguers de teles i la fabricació d'estampats en el treball: VALLS, Francesc (1999), «De la botiga de teles a la fàbrica d'Indianes. Aproximació a la trajectòria inversora d'uns negociants catalans al segle XVIII», a Albert CARRERAS; Carles SUDRIÀ; David REHER; Pere PASCUAL i Miquel GUTIÉRREZ [ed.], *Homenatge a Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. 2, Barcelona, Edicions UB, p. 936-964. Després, tornaria al tema. Vegeu Francesc VALLS (2012), «Llenços nòrdics per estampar a les fàbriques d'indianes de Barcelona. La botiga de Francesc Jener, 1772-1780», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 17, p. 301-316.

producte a les colònies americanes. D'ací que Jordi Nadal pugui afirmar, en el pròleg del llibre del pierolenc, que aquests estampadors de lli de l'Europa del nord hagin protagonitzat «l'episodi probablement més brillant i més sorprenent de la llarga història del tèxtil català».³¹

De les dues cases de comerç impulsades per Anglès i Prat, van sorgir quatre fàbriques d'indianes a Barcelona i una a Igualada. Allí s'hi combinava la producció d'indianes de cotó, canalitzades cap al mercat interior, amb l'estampació de llenços, col·locats a les colònies americanes. Posteriorment, els comerciants s'adonaren que en llurs viatges a les Antilles per portar-hi aiguardents i llenços, podien tornar amb cotó en floca per filar a Catalunya. Cap a 1797, Fèlix Prat obtingué del cap i casal el títol d'honorat per haver creat una xarxa de filatura a domicili als pobles de la rodalia de la capital de l'Anoia.

Però els anys noranta marcaren el zenit de l'expansió i l'inici de la gran crisi que afectaria el conjunt de l'activitat productiva catalana durant els decennis interseculars. Els embarcaments d'aiguardents i vins a Salou i al reconstruït port de Tarragona, que Valls presenta, assenyalen una caiguda ininterrompuda des de 1802-1803 fins a tocar fons durant 1824-1826. La Revolució Francesa havia començat a crear problemes a l'expansió aiguardentera catalana. La Convenció i el consolat intensificaren les mesures proteccionistes, que ja s'anunciaven a la darrereria dels regnats borbònics. D'altra banda, el 1793 l'expulsió d'Espanya dels súbdits francesos i la consegüent guerra contra la Convenció empitjoraren les perspectives. Cap a 1802 la Junta de Comerç protestava perquè França havia doblat l'aranzel que gravava l'aiguardent.

La revolució també acabà amb el privilegi de Dunkerque com a port franc. A més, el bloqueig anglès sobre els ports septentrionals del canal de la Mànega tingué èxit i contribuï al declivi de l'anterior plaça forta del comerç català i al trasllat dels contrabandistes britànics més cap al nord. L'ocupació dels Països Baixos portà els nodes comercials encara més lluny, cap als ports neutrals d'Alemanya, com Bremen, Hamburg o Lübeck. Valls assenyalà l'esforç català per ser present en aquests indrets. El recurs a fonts alemanyes li permet detectar més d'un centenar de vaixells procedents del *hinterland* català arribats a Hamburg durant el lustre de 1796-1800 i una cinquantena descarregats a Bremen en la mateixa època. Durant 1801-1805 una seixantena de vaixells provinents de

31. NADAL, Jordi (2003), «Pròleg» a Francesc VALLS, *La Catalunya atlàntica*, Vic, Eumo, p. 15-19.

la costa mediterrània espanyola sondegen a Lübeck. I també prop d'una seixantena creuaran l'estret del Sund.

A més de les xifres més macroeconòmiques de vaixells, el piolerenc ens il·lustra el procés amb l'experiència del comerciant Jean Lacomme, establert a Reus. Mentre el principal port de destí dels seus aiguardents era Dunkerque durant 1790-1792, passà a ser Copenhaguen cap a 1797-1807.

D'altra banda, les guerres finiseculars entre Espanya i Gran Bretanya comportarien un brutal daltabaix del comerç de Catalunya amb les colònies americanes, que contribuï a desarticular encara més els circuits previs d'intercanvi. Seguint Josep Maria Delgado, Valls ens recorda que la contracció del tràfic amb Amèrica assolí un dramàtic 80 per cent.

A partir de 1806, Napoleó ocupà els ports marítims del nord d'Alemanya i bloquejà el comerç amb Anglaterra. Les exportacions d'aiguardents, que havien experimentat una passatgera represa en els anys anteriors, reprenen l'ensulsiada, molt agreujada amb l'ocupació francesa de la Península.

L'arbitri dels 9 i 6 maravedís que es cobrava als ports meridionals de Catalunya i servia per finançar la reconstrucció del de Tarragona, permet a Valls millorar la imatge que tenim de les sortides vitivinícoles per les localitats marítimes de les costes de Ponent. Aiguardent i vi s'enfonsen fins a 1820-1822. A partir de llavors, el vi comença un nou cicle de represa, tot arribant a superar cap a 1830, els hectolitres de 1800. Però els aiguardents mai no tornaren als volums màxims del Set-cents. La reestructuració del comerç exterior del Principat durant els inicis del Vuit-cents centrà l'atenció de Valls durant bona part de la seva vida investigadora.

Mentre el mercat de l'aiguardent de la prova d'Holanda, de menys graduació, sofrí la major escurçada, el de la prova d'oli, malgrat retrocedir, resistí millor. Tanmateix tots dos aiguardents van experimentar una dramàtica minva en la demanda del nord d'Europa, insuficientment compensada per l'expansió del mercat espanyol. Fonts britàniques, que assenyalen un gran augment en la producció de whisky, permeten explicar la creixent pèrdua del mercat d'enllà de la Mànega. De manera semblant, l'expansió de la destil·lació de cereals per obtenir vodka a Rússia és utilitzada per entendre que l'aiguardent català deixés de creuar el Sund.

La reacció espanyola a la independència de les colònies americanes impedí aprofitar plenament la demanda exterior de vi que allí s'hi mantenia. Però la recerca de Valls ratifica un fet que ja havia observat Josep Maria Fradera: Brasil

esdevé un mercat potent del caldo català.³² Passà de pràcticament no rebre vi del país cap a 1800, a adquirir prop d'una quarta part de tot el vi embarcat a la costa de Ponent. Els bergantins i goletes que el transportaven tornaven a Catalunya carregats de cotó brasiler per ser filat en la munió de fàbriques que anaven proliferant. La independència de Brasil va minvar les compres de vi a Portugal i de retop afavorí el producte català, el qual, barrejat amb vi de Màlaga, es podia fer passar fàcilment per vi de Porto.

Les tres grans àrees de destí de la exportació vitivinícola a Amèrica havien estat a finals del Set-cents, Veracruz, el Carib i el Río de la Plata. Mentre Mèxic s'abocà plenament al consum de l'aiguardent de canya (el *chiriquito*) amb el lliure comerç i la independència, Cuba i Puerto Rico centraren les comandes. I Argentina i Uruguai continuaren important vins catalans per camins menys directes, gràcies a l'habilitació de vaixells de bandera estrangera i el camuflatge d'embarcacions i productes. També hi ajudà la *connexió* de Guernsey, on s'havien traslladat les xarxes del contraban britànic.

Els naviliers de Guernsey així mateix ajudaren a potenciar les relacions amb Brasil. Gràcies a l'explotació del registre de vaixells sortits del port comtal que publicava el *Diario de Barcelona* i a l'esmentada font dels arbitris del de Tarragona, Valls pot confirmar que de les embarcacions que feren la ruta transatlàntica cap a 1830, el 37 per cent sondejaren a l'Havana, el 21 per cent a Rio de Janeiro i l'11 per cent a Puerto Rico. De totes tres destinacions, tornaren curulles de cotó en floca per alimentar les filatures del país.

El Fons Moragas, conservat a l'Arxiu Històric de Tarragona, permet a l'anoienc confirmar la seva tesi a nivell microeconòmic. Fidel Moragas passà de comissionista d'aiguardents a exportador de vins a Brasil. En el seu compte corrent contra el seu corresponsal a Londres també figuraven lletres contra el Río de la Plata.

Valls acaba la seva obra magna analitzant la consolidació del nou model comercial establert durant el període que Jordi Nadal va qualificar de triomf de la Revolució Industrial a Catalunya, el de 1834-69.³³ Per a aquest moment de-

32. Josep Maria FRADERA (1987), *Indústria i mercat. Les bases comercials de la industrialització catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, Crítica.

33. NADAL (1975). 1997), «Espanya durante la primera revolución tecnológica» a Jordi NADAL; Albert CARRERAS i Pablo MARTÍN ACEÑA [ed.], *Espanya, 200 años de tecnología*, Madrid, Ministerio de Industria; J. NADAL: J. M. BENAUL i J. M. VALDALISO (2003), «Las industrias de

cisiu en què el país s'omplí de vapors, el pierolenc confirma el que abans havien assenyalat Pere Pascual i Josep Maria Fradera: en la base hi havia un nou model comercial d'intercanvis exterior de vi contra cotó en floca.³⁴

Abans de concloure, ens ofereix tota una síntesi interpretativa del paper del sector exterior en la definitiva arrencada de la filatura cotonera. Per a l'acadèmic dels Hostalets, les importacions de cotó en floca anteriors a 1768 foren testimonials.³⁵ La prohibició en aquella data de la importació de llenços estampats i cotons pintats incentivà la progressió de la iniciativa local, que també es veié potenciada per la de 1770 de les importacions de teixits de cotó en blanc i l'eliminació de la franquícia a les importacions de fil de Malta.

Com assenyalà Àlex Sánchez, des de 1783 s'enlairen les trameses d'estampats cap a les colònies, mercès a la reconstitució de la Reial Companyia de Filats de Cotó d'Amèrica.³⁶ Grups empresarials, com el que gravitava entorn de Tomàs Llimona, exportaven aiguardent al nord d'Europa i importaven llenços en cru, que estampaven a les fàbriques d'indianes catalanes. Aquests teixits de lli s'exportaven a Amèrica, d'on hom tornava amb cotó en floca, per filar aquí i col·locar-lo al mercat domèstic.

Josep Maria Delgado va mostrar que, correlativament, les importacions catalanes de cotó en floca d'Amèrica s'enlairaren a partir de la fi de la Guerra d'Independència dels Estats Units, fins a arribar a un màxim cap a 1796.³⁷ A partir de llavors i fins a 1802, la guerra amb Anglaterra esfondrà les transaccions amb les colònies i obligà els fabricants a cercar noves fonts de proveïment. En aquest llibre i posteriors treballs, Valls cartografia la dinàmica resposta local a les dificultats de subministraments. Si els ports destacats dels vaixells que arribaven a Barcelona amb cotó havien salpat el 1795 de Malta, Cartagena de Indias o

la Primera Revolució Industrial», a Jordi NADAL [dir.], *Atlas de la industrialización de España 1750-2000*, Barcelona, Fundació BBVA - Crítica, Barcelona.

34. FRADERA (1987); PASCUAL (1990).

35. Els proveïments de cotó preocuparen sempre el professor de la Universitat de Barcelona i el portaren a publicar un parell de treballs addicionals sobre el tema amb un altre investigador destacat de la mateixa institució: Àlex SÁNCHEZ; Francesc VALLS (2015), «El mercado de algodón en Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen, 1790-1840», *Revista de Historia Industrial*, núm. 58, p. 61-93; Àlex SÁNCHEZ; Francesc VALLS (2015), «L'altre pa de la indústria. La procedència del cotó descarregat al port de Barcelona, 1790-1840», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 22, p. 87-110.

36. SÁNCHEZ (1992); SÁNCHEZ [ed.] (2013).

37. DELGADO (1992).

Veracruz, cap a 1805 la gran majoria dels vaixells provenen de Motril i Lisboa. Els primers porten cotó andalús. Els darrers, brasiler.

Però les dificultats encara augmentaren amb la Guerra del Francès i la independència de les colònies americanes continentals. La progressiva pèrdua dels mercats d'aiguardents del nord d'Europa i la més sobtada dels de llenços estampats d'Amèrica, obligaren a un replantejament productiu radical. Les fàbriques d'indianes deixaren d'estampar lli per potenciar la manufactura de cotó. L'acadèmic dels Hostalets il·lumina com hom seguí obtenint cotó en floca, quan no fou possible el comerç directe amb les noves repúbliques. Durant els anys vint, a més dels proveïments de Motril i Brasil, hom importà cotó americà via Marsella i Gènova. A partir dels anys trenta del Vuit-cents, s'enlairarien les arribades de cotó de Cuba i Puerto Rico.

Els vaixells porten cotó dels Estats Units, però arriba via les Antilles, ja que a partir de 1825 i sobretot, de 1830, els drets aranzelaris graven molt més les arribades de cotó en vaixells de bandera estrangera. Aquesta política va propulsar el paper d'intermediaris de Cuba i Puerto Rico i, com assenyala el professor dels Hostalets, comportà que cap a 1840 no arribés a Barcelona ni un sol vaixell de procedència directa dels Estats Units.

L'esmentada política de diferencial de bandera potencià nous circuits per al comerç català. El vaixells que portaven vi als ports d'Amèrica del Sud fondejaven Cuba carregats de *tasajo* per a la mà d'obra esclava i retornaven a Catalunya curulls de cotó en floca.

Valls ens il·lustra sobre la intensa contracció que representà el valor del vi en el preu final de les trameses per mar a Brasil (cap a 1825) en comparació a la quota de cost que absorbia l'aiguardent enviat a Amsterdam (cap a 1750). L'altra cara de la moneda fou l'augment del cost dels nolis en el preu final del producte vitivinícola exportat durant el Vuit-cents.

L'augment del preu relatiu dels nolis, afegit a la política de diferencial de bandera, creà incentius per invertir en operacions navilieres i construcció de vaixells. D'aquí ve que, com també subratllà Pere Pascual, la marina catalana experimentés un període de forta expansió durant la primera meitat del segle XIX.³⁸ Valls registra unes 300 expedicions anuals de vaixells catalans cap a Amèrica entre 1840 i 1868. Encara que els subministres s'anaren diversificant

38. PASCUAL (1990).

progressivament, especialment durant el període de la fam de cotó derivada de la Guerra de Secessió americana, encara fins a 1877 pràcticament tot el cotó en floca arribat d'Amèrica ho feia en vaixells de bandera nacional.

En termes contemporanis, el diferencial de bandera es pot interpretar com una política industrial que ajudà a desenvolupar el negoci navilier i la construcció nacional, especialment fins a mitjans del Vuit-cents, quan encara la vela i la fusta prevalgueren en la indústria. A mesura que es difongué el vapor, els afers canviarien. A partir de 1868, el progressiu abandonament de la política de diferencial de bandera també contribuï a desestructurar el model de comerç català i propicià la ruïna de la marina del país.

Però, com estima Valls, entre 1835 i 1874 una mitjana anual de 300 vaixells tramesos des del port de Barcelona podria haver generat un benefici acumulat de 60 milions de duros. Era força més del que hi havia invertit a la indústria cotonera. I aquesta fabulosa font d'acumulació de capital no havia cristal·litzat només com a patrimoni immobiliari en un rosari de viles costaneres, sinó que també s'havia dirigit a finançar la indústria de fàbrica. D'ací que l'auge de la viticultura a Catalunya (a diferència de Portugal o el Llenguadoc), i com li agradava repetir al mestre de l'Anoia, havia abocat a la industrialització. I també per aquesta raó, acaba recordant-nos Valls en la seva obra principal, la teoria de l'especialització d'acord amb l'avantatge comparatiu de Ricardo, no va tenir gaire èxit entre el pensament econòmic català contemporani. Catalunya s'assemblava a Portugal el 1705, però va acabar més a prop d'Anglaterra cap a 1860.

Francesc Valls excel·lí així mateix en una especialitat força arriscada, com és la història comparada. El cas del Llenguadoc centrà part del neguit investigador del professor dels Hostalets de Pierola. Dels dos contraexemples del cas català que absorbiren el seus esforços investigadors, ja hem parlat una mica del lusità i ara centrarem l'atenció en el Midi francès, una àrea d'especialització vitivinícola que, com Portugal i a diferència de Catalunya, no es va industrialitzar durant el Vuit-cents. A aquest cas, Valls hi dedicà un assaig que va presentar a les trobades d'història econòmica comparada entre França i Espanya.³⁹

39. Francesc VALLS (2011), «Échec et succès de l'industrialisation dans les territoires du vignoble. Languedoc versus Catalogne», a Florent LE BOT i Cédric PERRIN [dir.], *Les chemins de l'industrialisation en Espagne et en France. Les PME et le développement des territoires (XVIIIe-XXI siècles)*, Brussel·les, Peter Lang, p. 249-274. Vegeu també Francesc VALLS (2004), «Viticulture et industrialisation en Europe du Sud: Les cas du Languedoc, du Portugal et de la Catalogne», *Domitia*, núm. 5, p. 41-51.

Per a Valls, el Llenguadoc vitivinícola fracassà mentre triomfava una Catalunya amb una especialització agrària similar. En totes dues regions hi havia una tradició d'indústria tèxtil llanera, que podríem anomenar protoindustrial. Però a casa nostra la complementarietat entre l'exportació del vi i la importació de cotó en floca jugà a favor de la industrialització. En canvi, al Llenguadoc l'especialització vitivinícola i la incapacitat per fer el salt de la manufactura de la llana al cotó haurien endarrerit el procés de desenvolupament.

Seguint les investigacions de Charles Carrière, Michel Morineau i James Thomson, l'investigador dels Hostalets subratlla que Colbert havia promogut la creació de manufactures reials llaneres al llarg del Llenguadoc, amb un èxit relatiu.⁴⁰ Gran part dels draps manufacturats al Midi tenien com a destí l'exportació cap als ports otomans de la Mediterrània oriental, les escales de Llevant. Valls ens il·lustra el període d'expansió en les exportacions de peces de llana cap a la Mediterrània oriental, entre 1695 i 1764. Però a partir d'aquesta data, les exportacions de manufactures de llana del Llenguadoc toquen sostre, tot just quan Catalunya s'aboca decididament a les exportacions de vi i pintats cap a l'Atlàntic.

Els mercats orientals de draps resultaren cada cop més saturats i l'enfonsament de les exportacions de teixits de llana llenguadocians fou irreversible a partir dels anys vuitanta del Set-cents. A diferència dels casos catalans que hem vist més amunt, la separació entre la producció en mans dels fabricants de l'interior i la comercialització controlada per comerciants de Marsella també limità la capacitat de generar valor afegit que fos reinvertit a la regió. Les dades de Jean-Claude Daumas assenyalen que entre 1820 i 1860 la proporció en la xifra de vendes de productes de llana dels nuclis de l'Hérault, l'Aude, Mazamet i Castres en relació amb el total francès, s'enfonsà des del 25 per cent a només el 5 per cent.⁴¹ A Catalunya, la indústria llanera resistí molt millor, tal com han mostrat els treballs de Josep Maria Benaül.⁴²

40. Charles CARRIÈRE; Michel MORINEAU (1968), «Draps du Languedoc et commerce du Levant au XVIIIe siècle», *Revue d'Histoire Économique et Sociale*, núm. 56, 1, p. 108-121; James THOMSON (1982), *Clermont-de-Lodève, 1633-1789: Fluctuations in the Prosperity of a Languedocian Cloth-Making Town*, Cambridge, Cambridge U. P.

41. Jean-Claude DAUMAS (2004), *Les territoires de la laine. Histoire de l'industrie lainière en France au XIXe siècle*, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion.

42. Josep Maria BENAÜL (1994), «Especialización y adaptación al mercado en la industria textil lanera, 1750-1913», a Jordi NADAL; Jordi CATALAN [ed.], *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid, Alianza, p. 199-223.

I l'incipient desenvolupament de la manufactura cotonera que, segons les recerques d'Alain Chante i col·laboradors, s'havia anat donant a Montpeller i rodalies al llarg del Set-cents, va tenir un futur encara més negre.⁴³ Els decrets autoritzant la lliure entrada de fil de cotó de 1785 i 1786 permeteren l'arribada de manufactures suïsses i alsacianes (en un moment que la corresponent regió no formava part de França) i ja danyaren la manufactura llenguadociana. La posterior incorporació de Mulhouse a la nova república contribuï a acabar amb la manufactura cotonera del Midi, que estava força més endarrerida i comptava amb uns desavantatges de localització considerables.

La connexió per ferrocarril acabà de convertir el Llenguadoc en un gran venedor de vi al nord i, per contra, en un massiu comprador de manufactures d'allà, tal com Ricardo hauria volgut. El Midi es desindustrialitzà, expulsà població i la seva mà d'obra forní massivament de força de treball les fàbriques de la França septentrional.

Com hem anat veient, si la trajectòria de l'acadèmic dels Hostalets va començar com a agrarista, en el transcurs de la seva tasca investigadora cada cop s'interessà més per la història industrial. De fet, amb els companys Josep Colomé i Jordi Planas, va identificar tres grans etapes de la història del vi a casa nostra: el cicle de l'aiguardent (1750-1830), el cicle del vi comú (1830-1890) i el cicle del vi de qualitat i del cava (1890-2000).⁴⁴ A aquest darrer i a l'activitat amb més component industrial, la fabricació del nostre xampany, Valls dedicà molt d'esforç les dues darreres dècades de la seva vida.⁴⁵

43. Alain CHANTE (1998), «Les manufactures d'indiennes a Montpellier au XVIIIe siècle», a Geneviève GAVIGNAUD-FONTAINE [ed.], *De la fibre à la fripe. Le textile dans la France méridionale et l'Europe méditerranéenne (XVIIe-XXe siècles)*, Montpeller, Université Paul-Valéry, p. 143-166.

44. COLOMÉ; PLANAS i VALLS [ed.] (2015).

45. Francesc VALLS (2003), «La indústria del cava. De la substitució d'importacions a la conquesta del mercat internacional», a Josep COLOMÉ (coord.), *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garrafi*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit - Ramon Nadal, p. 143-182; Francesc VALLS (2007), «Compitiendo con el champagne. La industria española de los vinos espumosos antes de la Guerra Civil», *Revista de Historia Industrial*, núm. 33, p. 47-79; Francesc VALLS (2015), «À la recherche de l'originalité. L'industrie du cava en Catalogne, ou le succès de l'imitation d'un vin de luxe», *Entreprises et Histoire*, núm. 78, p. 100-114.

Un article, publicat fa ben poc en aquesta revista, tornava a rastrejar les claus de l'èxit del gran pioner del xampany català, Manuel Raventós.⁴⁶ Curiosament, en els orígens de Codorniu, Valls detecta les petges dels cicles anteriors del vi. Un dels grans protagonistes de l'exportació de vi de mitjan Vuit-cents, Josep de Muller, acompanyà Raventós a la terra dels seus ancestres, Reims. Els contactes fets allí i, especialment, l'amistat amb Henri Abelé i alguns tapers catalans instal·lats a la Champagne permeteren al fill de Sant Sadurní d'Anoia acumular els coneixements decisius per implantar amb èxit aquesta nova indústria a Catalunya en el tram final del Vuit-cents. Curiosament, l'esmentat Muller, en establir-se a Tarragona va comprar les terres a dos comerciants de les illes de Guersney i Jerney, que hem vist que van tenir un paper destacable en el cicle d'exportació de l'aiguardent català.

Feinejant pels arxius Històric de Tarragona, Raventós i Blanc i Codorniu, Valls ressegueix fins a 26 viatges de formació, sobretot a la Champagne, de Raventós. Reconstitueix els vincles de parentiu, amistat i negoci que li resultaren decisius per aprendre l'ofici de xampanyer, aconseguir la vinguda cap a Sant Sadurní d'obriers qualificats per a les fases més crítiques de la producció del cava (especialment el *dégorgé*) i mirar de bastir xarxes comercials a Espanya.

En l'article podem trobar detalls sucosos per saber d'on ve el nom de la segona marca *Delapierre* o (atenció historiadors del pensament econòmic espanyol i propagandistes de l'Espanya liberal!), com un Romà Perpiñá (xampanyer competidor des de Reus) vol desfer-se del negoci cap a 1900: «M'ha ofert vendre tot lo que té de xampany i plegar d'aquest rengló».⁴⁷

Però, sobretot, destacaré les sèries d'ampolles produïdes, vendes a Espanya i exportacions de Manuel Reventós entre 1879 i 1910. Aquesta sèrie confirma la tesi que ja abans havia defensat Valls, inspirant-se en l'economista de Cambridge Ha-Joon Chang: la protecció fou decisiva per a l'enlairada d'aquesta nova indústria.⁴⁸ En efecte, el nombre d'ampolles venut per Raventós no aconsegueix superar les 3.500 l'any en cap dels catorze anys compresos entre 1879 i 1892. En canvi, amb posterioritat a l'aprovació de l'aranzel de Cánovas, les

46. Francesc VALLS (2017), «En els orígens de Codorniu. 1886-1905», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 28, p. 347-399.

47. Citat a VALLS (2017), p. 366.

48. Ha-Joon CHANG (2002), *Kicking Away the Ladder*, Londres, Anthem.

vendes ja escalen a més de 30.000 unitats durant 1894 i superen les 100.000 ampolles durant 1901 i les 200.000 durant 1910.

L'altra gran troballa de l'article és que el mercat català fou crític per a l'enlairada de la firma i, per tant, l'arrencada d'aquesta indústria. L'article detalla acuradament tots els esforços esmerçats per Raventós per crear una xarxa comercial a Espanya i intentar vendre a Europa i Amèrica Llatina (especialment a Argentina). Tot i així, aproximadament el 90 per cent de la producció del xampany de Raventós seguia consumint-se a Catalunya cap a 1910.

La preocupació pels orígens de la indústria catalana del cava també portà Valls a preguntar-se si la seva concentració a Sant Sadurní d'Anoia i el seu rodal fou el resultat de l'articulació del sector en forma de districte industrial o, ans al contrari, derivà de les estratègies adoptades per la seva classe empresarial.⁴⁹ El professor de la Universitat de Barcelona mostrà de manera convincent que la imitació dels vins escumosos de la Champagne haguessin pogut triomfar en altres localitats de la Península. A l'Exposició Vinícola Nacional de 1877 hom va presentar escumosos d'empreses provinents d'Aspe, Barcelona, Cuzcurrita, Reus i València. La sorpresa és que Sant Sadurní no figurava encara a la llista. Valls també ens assabenta que en aquell moment semblava Reus (i empresaris com l'esmentat Perpiñá) la localitat on triomfaria la indústria de la doble fermentació del vi.

Com hem vist, la incipient indústria del xampany va experimentar un notable impuls gràcies a l'aprovació de l'arancel Cánovas durant 1891, que va revisar a l'alça els drets a pagar per importar el *champagne* original.⁵⁰ No sols sorgiren alguns nous fabricants a la Península, sinó que alguns dels importadors avesats intentaren impulsar la producció local. Fou el cas de la casa Bosch de Badalona, fabricant de l'Anís del Mono i distribuïdora a Espanya de Moët & Chandon, que intentà produir el seu propi xampany.⁵¹ Amb aquesta i altres iniciatives, Badalona s'afegí a la llista de districtes xampanyers.

El cas decisiu fou, tanmateix, el dels Raventós. Josep Raventós ja havia mostrat interès pel xampany durant els anys setanta, però en traslladar el seu

49. Francesc VALLS (2011), «El cava catalán ¿éxito de la empresa o del distrito?», a Jordi CATALAN; José A. MIRANDA i R. RAMON-MUÑOZ [ed.]. *Distritos y clústers en la Europa del Sur*, Madrid, Lid, p. 101-121.

50. VALLS (2017).

51. VALLS (2004).

mas Can Codorniu a Sant Sadurní s'especialitzà en la producció de mistela. Fou el seu fill Manuel, com hem vist, qui, a més de formar-se com a enòleg, va acumular els coneixements i contactes necessaris per propiciar el triomf del vi fabricat amb el mètode *champenoise* de doble fermentació en ampolla.

Però Valls ens explica que, encara cap a 1907, semblava que eren Reus (amb tres fabricants) i Badalona (amb dos), les ciutats que podien consolidar-se com a districtes alternatius del xampany ibèric. Sant Sadurní comptava només encara amb l'empresa única de Raventós. De totes maneres, ell apostà per una forta integració vertical de la firma Codorniu, que anava des de la producció del raïm fins a la comercialització del cava. A més, l'acurada preocupació per la qualitat va contribuir a fer que ja cap a 19011 les vendes en ampolles de Raventós superessin les importacions espanyoles de *champagne* francès.

Mentre Reus va acabar decantant-se cap a la imitació d'un altre producte europeu d'elit (el vermut de Torí), un reguitzell d'industrials ibèrics intentaren imitar l'èxit de Codorniu. Durant la segona dècada del segle xx sorgiren fabricants de vins escumosos a Tordera, Banyoles, Blanes, Barbastro, el Masnou i Vimbodí. Els primers imitadors de Raventós en el marc mateix de Sant Sadurní foren la marquesa de Monistrol i Modest Roig, que ja apareixien com a fabricants de xampany cap a 1919. Un altre imitador matiner fou Pere Ferrer, fundador de Freixenet, que ja figura a l'*Anuario Bailly Baillièrre Riera* com a fabricant de vi escumós cap a 1920.⁵² A partir de llavors, es forma i desenvolupa el que l'estudiós anoienc anomena el clúster del cava. L'arribada de nous fabricants no s'atura. Cap a 1936 el nombre de cavistes de Sant Sadurní i comarca és de dinou. Al conjunt del Principat, n'hi havia una cinquantena. Només altres nou fabricants figuraven a la resta de l'Estat.

Segons l'investigador pierolenc, el clúster del xampany arrelà a Sant Sadurní pel lideratge exercit per Manuel Raventós, qui havia apostat decididament per la integració i assolit un domini absolut en la tècnica xampanyera. Però aquesta mateixa hegemonia afavorí la formació a Can Codorniu d'una munió de treballadors qualificats, familiaritzats amb l'elaboració del cava. Els operaris francesos ensenyaren als catalans la tècnica del degollament. Per tant, l'empresa de Raventós actuà com a principal institució de formació del districte per a transmetre els secrets de l'elaboració d'un vi escumós de qualitat, basat en el mètode *champenoise*.

52. VALLS (2006).

La Guerra Civil i els inicis del franquisme van endarrerir el desenvolupament de la indústria xampanyera, però no van evitar que continuessin naixent els imitadors. Cap a 1960, els cavistes de la denominació Penedès eren ja 67, mentre que n'hi havia 24 més en altres comarques del país i uns 16 addicionals a la resta de l'Estat. De totes maneres, Codorniu servava un lideratge indiscutible: produïa més de 5 milions d'ampolles cada any, mentre que cap dels seus immediats seguidors superava el milió d'unitats d'*output*. A més, el 80 per cent dels industrials fabricaven menys de 200.000 unitats cadascun.

Nogensmenys, un rival de gran envergadura sorgí en el si del mateix districte de Sant Sadurní: Josep Ferrer, fill de l'esmentat Pere, havia passat a dirigir Freixenet a partir de 1957.⁵³ Les seves opcions estratègiques foren de tres tipus: innovació en producte, recurs al màrqueting i internacionalització. D'una banda, modificà l'envàs i introduí l'ampolla esmerilada, que associà a la marca Carta Nevada. A més, apostà fortament per la publicitat televisiva, convertint l'anunci de les bombolles en una icona de les festes de Nadal a Espanya. Junta-ment amb el seu nebot, Josep Lluís Bonet, va impulsar l'exportació com a forma de créixer de manera accelerada des de finals dels anys seixanta.

La casa Freixenet fou, en efecte, la principal responsable de l'auge de les exportacions de xampany català. Les quotes d'exportació que va poder aplegar Valls només comencen a partir de mitjan anys vuitanta del Nou-cents, però ratifiquen el paper clau exercit per aquesta firma en la conquesta del mercat mundial. La proporció en ampolles de les vendes exteriors espanyoles de cava per Freixenet romangué sempre per sobre del 60 per cent entre 1985 i 2000.

El conjunt d'exportacions de cava passà d'una mitjana anual de 4 milions d'ampolles durant 1974-1978 a 35 milions durant 1984-1989. A principis dels anys noranta, el nombre d'ampolles de cava exportades des de Sant Sadurní superà les d'*spumante* d'Asti, l'altre gran competidor entre els vins escumosos del sud d'Europa. A finals del segle xx, el cava va estar a punt d'igualar el nombre d'ampolles exportades pel *champagne* francès: 111 milions el primer, contra 114 milions el segon. L'*spumante*, amb els seus 69 milions d'ampolles, restava força endarrerit. La història del cava durant el segle xx fou, per tant, la d'un triomf competitiu absolut.

53. Francesc VALLS (2006), «Josep Ferrer Sala (1925)», a Francesc CABANA [ed.], *Cien empresarios catalanes*, Madrid, Lid, p. 657-664.

L'excel·lent recerca de l'estudiós dels Hostalets ensenya que l'èxit de Codorniu va precedir l'emergència del clúster de Sant Sadurní. El primer triomf fou el de Manuel Raventós, qui va acumular coneixements decisius sobre la indústria del *champagne* i va apostar fermament per una empresa verticalment integrada des de la vinya fins a la distribució, per garantir la qualitat del producte. L'èxit en el mercat internacional es va deure al tàndem Josep Ferrer - Josep Lluís Bonet i a la marca Freixenet. Però si els Ferrer es van poder aproximar al cava fou gràcies a l'emergència prèvia d'un districte on, com diria Marshall, els secrets de la indústria suraven a l'aire i els operaris estaven ja familiaritzats amb les tècniques franceses.⁵⁴

Valls l'encerta un cop més en caracteritzar la indústria del cava com un èxit de clúster amb hegemonia bipolar. Codorniu i Freixenet van actuar com a empreses líders del districte. La primera va apostar aviat per la qualitat, la integració, la formació al si de la fàbrica i, fins i tot, per algunes tècniques de màrqueting com la publicitat amb cartells. A més, la seva irrupció en el firmament esclatant del vi escumós fou propulsada per l'aranzel canovista, que afavorí una ràpida reconfiguració d'actius. Raventós fou un pioner que palesà capacitats productives i de gestió des de molt aviat.

El cas de Freixenet fou el d'un seguidor matiner en el mercat domèstic i un pioner en l'internacional. Als avantatges *marshallians* de la seva localització va afegir una aposta decidida per la diferenciació de producte mitjançant el disseny de *packaging*, publicitat i xarxa exterior. Va destacar, sobretot, per les seves capacitats de gestió i màrqueting i distribució.

Però el cicle del cava, com molts abans els de l'aiguardent o el vi comú, també ha arribat a la seva decadència. En el segle xx, els descendents dels fundadors Raventós i Ferrer han acabat venent-se significatius paquets accionaris a la competència i a grups transnacionals. Alguns dels seus homes i dones públics han sorprès per llurs actituds impúdicament espanyolistes, mentre contribuïen a lliurar llurs firmes a capitals forans. El futur del districte del xampany català resta ara en mans d'altres marques que reforcin l'aposta per la qualitat abans que pel volum i el preu.

Voldria acabar aquest recorregut per les contribucions més destacades a la història econòmica de Francesc Valls, donant notícia d'una de les seves

54. Alfred MARSHALL (1890), *Principles of Economics*, Londres, Macmillan.

darreres publicacions, que confirma el creixent interès de l'autor pel desenvolupament de la indústria catalana. Valls no va transmetre només la seva passió per la història a alguns alumnes de la Universitat de Barcelona i a altres joves inquiets de l'Anoia. També sabé sembrar el neguit per la història en el cor i la ment d'una de les seves dues filles: Laura Valls i Ribas. Amb ella, encara estudiant del grau d'Història, endegà una de les seves darreres investigacions: el treball dedicat a l'arrencada i el declivi de la indústria dels Hostalets de Pierola en el Nou-cents.⁵⁵

Els Valls, a partir de l'explotació de les matrícules industrials dels Hostalets (impost sorgit de la reforma fiscal de 1845), analitzen més de dos segles de la història pierolenc. La comparació del nombre de contribuents de 1871 i 1917 no permet detectar cap activitat netament fabril en aquestes dates. Només en la primera d'elles apareixen dues premses d'oli, dedicació a mig camí amb els quefers agraris.⁵⁶ De fet, els Hostalets estan absolutament orientats cap a la viticultura des de mitjan Vuit-cents. El llogarret tenia en els orígens un hostal, establert on es creuaven el camí romeu i ramader entre Vilafranca i Montserrat i una dreuera que connectava Barcelona amb Igualada i Espanya.

A mesura que el cicles de l'aiguardent i el vi comú anaren mobilitzant esforços de la Catalunya interior, els Hostalets anaren rompent erms i boscos i plantant-hi ceps. La superfície de vinya passà de només 61 hectàrees cap a 1770 a 990 hectàrees durant 1861. El zenit vitivinícola, com a la majoria del país, s'assolí a la vigília de la invasió de la fil·loxera, comptabilitzant-se una extensió de vinya als Hostalets cap a 1875 d'unes 1.205 hectàrees. En aquell moment el monoconreu vitivinícola era pràcticament absolut. Pierola, com bona part de l'Anoia, no s'havia lliurat del fracàs industrial.⁵⁷

55. Laura VALLS; Francesc VALLS (2015), «Els Hostalets de Pierola: una industrialització impossible? Ascens i reculada de la indústria manufacturera en un poble de vocació vitícola», *Miscellanea Aqualatensis*, núm. 16, p. 267-305.

56. De cap manera hom pot considerar els Hostalets una zona d'especialització en la indústria de l'oli. Per a una imatge ben nítida de quins eren els districtes en què es concentrava la indústria, vegeu Ramon RAMON-MUÑOZ (2011), «La industria catalana del aceite de oliva: exportaciones, localización y empresas» a Jordi CATALAN; José A. MIRANDA i Ramon RAMON-MUÑOZ [ed.], *Distritos y clusters en la Europa del Sur*, Madrid, LID, p. 57-80.

57. TORRAS I RIBÉ (1974). Entre les excepcions figuraven algunes fàbriques cotoneres i els adobers igualadins i els paperers capelladencs. Josep Maria TORRAS I RIBÉ (1994), «La industria del curtido en Cataluña: del trabajo manual al uso de la energía eléctrica», a Jordi NADAL; Jordi CATALAN [ed.], *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid, Alianza, 295-319; Miquel

La plaga matà les vinyes autòctones i, malgrat que hom tornà a replantar amb cep americà, la demanda ja no era la mateixa després de 1890. Cap a 1925 la superfície de vinya dels Hostalets havia minvat en relació amb el màxim vuitcentista als voltants del 30 per cent, fins a situar-se en 763 hectàrees. Les crisis de malvenda del vi deixaren d'afavorir el desenvolupament del sector.

A més de la prolongada depressió dels preus del vi, dos factors afegits ajudarien, segons els Valls, al desenvolupament de la indústria en aquest vessant penedesenc de l'Anoia. D'una banda, el 1893 s'inaugurà la connexió d'Igualada amb Martorell del Ferrocarril Central Català, que permetria que els Hostalets i Piera compartissin una estació al rodal.⁵⁸ De l'altra, la Diputació de Barcelona millorà el camí que menava a l'estació i a Piera, tot transformant-lo en una carretera que facilitava el transport de mercaderies. El ferrocarril, com en altres pobles de l'interior, també afavorí la difusió de l'estiueig de barcelonins i els Hostalets experimentaren un cert auge amb la construcció de segones residències, amb una pregona influència modernista, fet estudiat per Montserrat Cucurella i Jordi Parcerisas.⁵⁹ Els inicis del Nou-cents foren també d'intens arrelament de l'associacionisme i de la conflictivitat social a la localitat anoienca, tal com Jordi Planas i el mateix Francesc Valls analitzaren en un recent llibre compartit.⁶⁰

En la matrícula industrial de 1922, els Valls ja detecten un primer fabricant de gènere de punt, Josep Ventura, empresa industrial després coneguda com Cal Bovaret. Tal com ens ha ensenyat Montserrat Llonch, aquesta indústria estava prenent volada durant els anys vint, tant al Maresme com a Igualada.⁶¹

Cap a 1926, el poble acull la iniciativa del fabricant de teixits de cotó Ramon Santamaria. Les seves instal·lacions serien després adquirides per Marcel·lí Palomas, qui donaria llarga continuïtat al projecte.

Finalment, un projecte menys reeixit, també dels anys vint, anà a càrrec de Daniel Bosch. Aquest representant de la societat barcelonina Gutenberg planifi-

GUTIÉRREZ (1999), *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700.-1998): continuïtat i modernitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

58. Pere PASCUAL (1999), *Los caminos de la era industrial*, Barcelona, Edicions UB; Pere PASCUAL (2016), *El ferrocarril a Catalunya (1848-1935)*, 2 vol., Barcelona, Eumo.

59. Montserrat CUCURELLA; Jordi PARCERISAS (2014), *Els Hostalets de Pierola. Guia del Modernisme, 1897-1931*, Hostalets de Pierola.

60. PLANAS; VALLS (2011).

61. Montserrat LLONCH, (2007), *Tejiendo en red. La industria del género de punto en Cataluña (1891-1936)*, Barcelona, Publicacions de la UB.

cà la construcció d'una fàbrica d'equip i maquinària per a les arts gràfiques. Però la Guerra Civil interrompé definitivament aquesta iniciativa.

Durant els anys quaranta o *primer franquisme*, la perspectiva als Hostalets és d'atonía en les iniciatives, com a la major part del país. A partir de 1953, un altre fabricant de gènere de punt, Ramon Montserrat, s'incorpora a la llista de contribuents. Durant 1956 els Valls detecten la iniciativa en la producció de tovalloles d'ISAGRAR o Cal Barceló. I en el transcurs de 1958, s'afegeixen a la llista de fabricants locals dos més: el taller de confecció de Josep Mauri i la indústria de teixits de cotó de Josep Cucurella. Per tant, el *segon franquisme* o dels anys cinquanta enllaça als Hostalets, i també com a bona part de Catalunya, amb el model de desenvolupament interromput durant els anys vint.⁶²

Després del Pla d'Estabilització de 1959 s'acceleren les transformacions en el marc del franquisme *desarrollista*. Cap a 1965 el nombre de fabricants de gènere de punt establerts als Hostalets és de cinc. Els de l'elaboració de teixits de cotó arriben a sis. La indústria de la confecció té tres industrials. A més, la vila estudiada compta amb dues bòviles i una empresa metal·lúrgica, Forjas Pierola. A principis dels anys setanta, s'hi establiran Antoni Torres, dedicat a l'estampació de peces galvàniques, i Fenher, que produïa petit electrodomèstic a compte de Magefesa. Cap a 1975 la recaptació de cada indústria seguia l'ordre següent: teixits de cotó, material elèctric, metal·lúrgica i gènere de punt. Semblava, per tant, que els Hostalets havien aconseguit un sòlid i diversificat desenvolupament industrial.

Però, com a bona part del país, el creixement del franquisme del desenvolupament tingué una component de miratge abans que de miracle.⁶³ L'espiral inflacionària dels anys setanta comportà un agut endeutament empresarial i l'ajust de finals del decenni i principis dels anys vuitanta s'endugué a la gran majoria d'activitats pierolenques, com passà a gran part de Catalunya.⁶⁴ Entre

62. Jordi CATALAN (2010), «Los cuatro franquismos económicos, 1939-77: de la involución autárquica a la conquista de las libertades», a Santiago CRUZ; Julio PONCE [ed.], *El mundo del trabajo en la conquista de las libertades*, Jaén, Universidad de Jaén, p. 55-114.

63. Jordi CATALAN (1998), «El creixement de la indústria: miracle o miratge», a Carme MOLINERO; Pere YSÀS [ed.], *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 11, *De la dictadura a la democràcia 1960-1990*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 127-186.

64. J. SOLÀ; X. SÁEZ i M. TERMES (2012), «Entre dues crisis: desindustrialització i globalització, 1974-2010»; J. NADAL; J. M. BENAUL i C. SUDRIÀ, *Atlas de la industrialització de Catalunya 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, p. 297-448; Jordi CATALAN (2017), «Una

1975 i 1991, els Hostalets van perdre més del 50 per cent dels seus treballadors industrials.

Els Valls acaben llur article intentant analitzar les causes de la intensa, malgrat que curta, història industrial de la seva vila i l'associen amb la caiguda del preu del vi i el retrocés de la vinya. El mínim en la superfície conreada de vinya s'assolí cap a 1982, amb només 350 hectàrees. El preu del vi, en termes reals, no parà de caure des de finals de la guerra fins a l'any 1969. Els salaris creixents i segurs de la indústria portaren a la població de l'Anoia penedesenca, homes i dones, a apostar per la fàbrica, mentre això fou possible.

L'anàlisi del microcosmos dels Hostalets va permetre a Francesc Valls tancar el seu ambiciós recorregut per quatre segles de la història econòmica de Catalunya amb l'agudesa que el va caracteritzar al llarg de la vida investigadora, deixant el camí desboscant per a les següents generacions. La seva ambiciosa i profunda obra captura amb clarividència i rigor el desenvolupament econòmic experimentat per aquest país des de mitjans del Sis-cents fins a finals del Nou-cents.⁶⁵

Els grans mestres de la història econòmica van saber reconèixer la vàlua d'aquest autèntic homenot de l'Anoia. Josep Fontana, la mort de qui ens deixa encara més orfes mentre estic acabant aquest recorregut per l'obra de Francesc Valls, elogià el treball de l'anoienc en el capítol dedicat als «Nous camins en la història de Catalunya» del seu llibre *L'Ofici d'historiador*.⁶⁶ Jordi Nadal l'ha descrit així: «Francesc era un professor excel·lent i un investigador extraordinari, autor d'una tesi excepcional»⁶⁷.

Quan rellegim l'obra de Francesc Valls en destaca la qualitat, l'enginy i, sobretot, la coherència. Descansi en pau aquest home noble i modest, bo i sagaç. Reposi amb la satisfacció d'haver lluitat incansablement contra la indo-

economia entre crisi i represa, 1975-2015: del clímax industrial a la tercera revolució tecnològica», a Jaume SOBREQÜÉS [ed.], *A 40 anys de la mort de Franco (1975-2015)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, p. 179-210.

65. Francesc Valls ens deixa un ambiciós article inèdit sobre les crisis econòmiques a Catalunya durant el període 1710-1830, escrit amb Àlex Sánchez, que espera, des de ja fa força massa temps, la publicació a la revista *Recerques*.

66. Josep FONTANA (2010), *L'ofici d'historiador*, Girona, Càtedra Ferrater Mora, p. 48. El mestre de mestres en torna a citar l'obra a Josep FONTANA (2014), *La formació d'una identitat*, Vic, Eumo, p. 455.

67. Carta de Jordi Nadal a Lourdes Ribas.

lència consumista dels nostres temps. Visqui per sempre la seva memòria en els cors dels qui l'hem estimat i admirat! Poc després del seu traspàs també ens han deixat dos dels seus mestres, Eva Serra i Josep Fontana. Quin mal any el de 2017-2018!

BIBLIOGRAFIA

- ANDREU, Jordi (1994). *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*. Tesi Doctoral. Barcelona: UAB.
- ARMENGOL, Dolors (1979). *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*. Figueras: Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, núm. 14.
- BARBAZA, Yvette (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62.
- BENAU, Josep Maria (1994). «Especialización y adaptación al mercado en la industria textil lanera, 1750-1913». A: NADAL, Jordi; CATALAN, Jordi [ed.], *La cara oculta de la industrialización española*. Madrid: Alianza, 199-223.
- CARDÓ, Josepa (1983). *L'evolució de conreus del Camp de Tarragona a partir del segle XVIII*. Valls: Biblioteca d'Estudis Vallencs.
- CARRIÈRE, Charles; MORINEAU, Michel (1968). «Draps du Languedoc et commerce du Levant au XVIIIe siècle». *Revue d'Histoire Économique et Sociale*, núm. 56, 1, p. 108-121.
- CATALAN, Jordi (1990). «Capitales modestos y dinamismo industrial: orígenes del sistema de fábrica en los valles guipuzcoanos, 1841-1918». A: NADAL, Jordi; CARRERAS, Albert [ed.], *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*. Barcelona: Ariel, 125-155.
- (1998). «El creixement de la indústria: miracle o miratge». A: MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere [ed.], *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 11. *De la dictadura a la democràcia 1960-1990*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 127-186.
- (2010). «Los cuatro franquismos económicos, 1939-77: de la involución autárquica a la conquista de las libertades», a CRUZ, Santiago; PONCE, Julio [ed.], *El mundo del trabajo en la conquista de las libertades*. Jaén: Universidad de Jaén, p. 55-114.
- (2017). «Una economia entre crisi i represa, 1975-2015: del clímax industrial a la tercera revolució tecnològica». A: SOBREQÜÉS, Jaume [ed.].

- A 40 anys de la mort de Franco (1975-2015)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, p. 179-210.
- CHANG, Ha-Joon (2002). *Kicking Away the Ladder*. Londres: Anthem.
- CHANTE, Alain (1998). «Les manufactures d'indiennes a Montpellier au XVIIIe siècle». A: GAVIGNAUD-FONTAINE, Geneviève [ed.]. *De la fibre à la fripe. Le textile dans la France méridionale et l'Europe méditerranéenne (XVIIe-XXe siècles)*. Montpellier: Université Paul-Valéry, 143-166.
- COLOMÉ, Josep; CUCURELLA, Montserrat, i VALLS, Francesc (2010). «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXI, p. 137-155
- COLOMÉ, Josep; GARCIA, Ricard; PLANAS, Jordi, i VALLS, Francesc (2013). «Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935». *Annales du Midi. Revue de la France méridionale*, núm. 281, p. 29-55.
- COLOMÉ, Josep; PLANAS, Jordi, i VALLS, Francesc [ed.] (2015). *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMÉ, Josep; PLANAS, Jordi; SOLER, Raimon, i VALLS, Francesc (2018). «The Rabassaire Struggle: Long-Term Analysis of a Social and Political Movement». *International Review of Social History*, núm. 63, 1, p. 251-255.
- COLOMÉ, Josep; VALLS, Francesc (1995). «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió». *Recerques*, núm. 30, p. 47-68.
- (2012). «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)», *Historia Agraria*, núm. 57, agosto, p. 47-77.
- CULLEN, Louis Michael (1998). *The Brandy Trade under the Ancient Regime. Regional Specialisation in the Charente*. Cambridge: Cambridge U. P.
- CUCURELLA, Montserrat; PARCERISAS, Jordi, i VALLS, Francesc (2013). *100 anys d'escoles als Hostalets de Pierola*. Hostalets de Pierola: Ajuntament dels Hostalets de Pierola.
- CUCURELLA, Montserrat; PARCERISAS, Jordi (2014). *Els Hostalets de Pierola. Guia del Modernisme, 1897-1931*. Hostalets de Pierola.
- DAUMAS, Jean-Claude (2004). *Les territoires de la laine. Histoire de l'industrie lainière en France au XIXe siècle*. Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.

- DELGADO, Josep Maria (1992). «El puerto de Barcelona en la época preindustrial». A: CLAVERA, Joan; CARRERAS, Albert; DELGADO, Josep Maria, i YÁÑEZ, César. *Economía e historia del puerto de Barcelona*. Madrid: Civitas.
- DURAN, Montserrat (1984). *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1985). «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)». *Recerques*, núm. 17, p. 7-42.
- FERRER, Llorenç (1984). *Aproximació a l'estructura agrària de la comarca del Bages en el segle XVIII i primera meitat del XIX*. Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FONTANA, Josep (1955). «Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segona mitad del siglo XVII». *Estudios de Historia Moderna*, núm. 5, p. 204.
- (1971). *La quiebra de la monarquía absoluta*. Esplugues del Llobregat: Ariel.
- (1988). *Història de Catalunya V. La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*. Barcelona: Edicions 62.
- (2010). *L'ofici d'historiador*. Girona: Càtedra Ferrater Mora.
- (2014). *La formació d'una identitat*. Vic: Eumo.
- FRADERA, Josep Maria (1987). *Indústria i mercat. Les bases comercials de la industrialització catalana moderna (1814-1845)*. Barcelona: Crítica.
- GARCÍA BAQUERO, Antonio (1976). *Cádiz y el Atlántico, 1717-1778: el comercio colonial español bajo el monopolio gaditano*. Vol II. Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-americanos.
- GARRABOU, Ramon (1962). *La evolución de la estructura agraria de La Segarra*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona.
- GARRABOU, Ramon, i altres [ed]. (1985). *Historia agraria de la España contemporània*. 3 vol. Barcelona: Crítica.
- GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep (1987). «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX». *Recerques*, núm. 19, p. 35-84.
- GIRALT, Emili (1950). «Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual». A: *Actas y Comunicaciones de la 1ª Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès y Conca d'Òdena*. Martorell: Bas, 166-176.

- GUTIÉRREZ, Miquel (1999). *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700.-1998). Continuitat i modernitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LLONCH, Montserrat (2007). *Tejiendo en red. La industria del género de punto en Cataluña (1891-1936)*. Barcelona: Publicacions de la UB.
- LLOBET, Salvador (1955). «De geografia agraria de la comarca del Maresme (Barcelona)», *Estudios geográficos*, núm. 58-59, p. 23-71.
- LLOVET MONT-ROS, José (1948). «Contribución al estudio general de la agricultura en la provincia de Barcelona». *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y de Especialidades Agropecuarias y de los Servicios Técnicos de Agricultura*. Vol. VII. Barcelona: Diputación Provincial.
- LOBATO, Isabel (1999). «Entrepreneurial Behavior of the “Botiguers” from Barcelona. Textile Retail Shops in the Second Half of the Seventeenth Century». *The Journal of European Economic History*, núm. 28, p. 535-549.
- MARSHALL, Alfred (1890). *Principles of Economics*. Londres: Macmillan.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos (1981). *Cataluña en la Carrera de Indias*. Barcelona: Crítica.
- MUSET, Assumpta (1997). *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traguers i els negociants de Calaf i Copons*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MOR, Carme (1984). *La evolución de la tierra agrícola de la Cataluña subárida*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- MUÑOZ, Josep Maria (1997). *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62.
- NADAL, Jordi (1975). *El fracaso de la revolución industrial en España*. Barcelona: Ariel.
- (1985). *Catalunya, la fàbrica d'Espanya*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (1997). «España durante la primera revolución tecnológica». A: NADAL, Jordi; CARRERAS, Albert, i MARTÍN ACEÑA, Pablo [ed.]. *España, 200 años de tecnología*. Madrid: Ministerio de Industria.
- (2003). «Pròleg». A: VALLS, Francesc. *La Catalunya atlàntica*. Vic: Eumo, p. 15-19.
- NADAL, Jordi; BENAUL, Josep Maria, i VALDALISO, Jesús María (2003). «Las industrias de la Primera Revolución Industrial». A: NADAL, Jordi [ed.], *Atlas de la industrialización de España 1750-2000*. Barcelona: Fundación BBVA - Crítica.

- NADAL, Jordi; BENAUL, Josep Maria, i SUDRIÀ, Carles (2012). «La formació d'una societat industrial, 1833-1935», a NADAL, Jordi; BENAUL, Josep Maria, i SUDRIÀ, Carles, *Atles de la industrialització de Catalunya 1750-2010*. Barcelona: Vicens Vives, 57-177.
- OLIVA, Josep Maria (1987). *Cataluña y el comercio privilegiado con América. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- PASCUAL, Pere (1990). *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Crítica.
- (1999). *Los caminos de la era industrial*. Barcelona: Edicions UB,
- (2016). *El ferrocarril a Catalunya (1848-1935)*. 2 vol. Barcelona: Eumo.
- PLA, Lluïsa (2014). *Els Girona. La gran burgesia catalana del segle XIX*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PLANAS, Jordi; VALLS, Francesc (2011). *Cacics i rabassaires. Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*. Vic: Eumo.
- (2011). «¿Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabassaire». *Investigaciones de Historia Económica*, núm. 7. 2, p. 310-321.
- (2012). «Desigualdad, asociacionismo y conflictividad social en un núcleo de la Cataluña rabassaire». *Historia Social*, núm. 72, p. 89-111.
- (2012). «L'incident dels Hostalets de Pierola de 1904: un episodi de la decadència del caciquisme dels Godó al districte d'Igualada». *Revista d'Igualada*, núm. 41 (setembre 2012), p. 19-35.
- RAMON-MUÑOZ, Ramon (2011). «La industria catalana del aceite de oliva: exportaciones, localización y empresas» a CATALAN, Jordi; MIRANDA, José A., i RAMON-MUÑOZ, Ramon [ed.]. *Distritos y clústers en la Europa del Sur*. Madrid: LID, 57-80.
- SAGUER, Enric (1900). *Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950)*. Treball de Programa de Doctorat. Barcelona: UAB.
- SÁNCHEZ, Àlex (1992). «La indianería catalana: ¿mito o realidad?». *Revista de Historia Industrial*, 1, p. 213-228.
- (2012). «Els orígens de la industrialització, 1750-1832». A: NADAL, Jordi; BENAUL, Josep Maria, i SUDRIÀ, Carles. *Atles de la industrialització de Catalunya 1750-2010*. Barcelona: Vicens Vives, p. 12-53.
- SÁNCHEZ, Àlex [ed.] (2013). *Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial*. Barcelona: MUHBA.

- SÁNCHEZ, Àlex; VALLS, Francesc (2015). «El mercado de algodón en Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen, 1790-1840». *Revista de Historia Industrial*, núm. 58, p. 61-93.
- (2015). «L'altre pa de la indústria. La procedència del cotó descarregat al port de Barcelona, 1790-1840». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 22, p. 87-110.
- SEGARRA, Agustí (1994). *Aguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo.
- SERRA, Eva (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVIII*. Barcelona: Crítica.
- SOLÀ, Joaquim; SÁEZ, Xavier, i TERMES, Montserrat (2012). «Entre dues crisis: desindustrialització i globalització, 1974-2010». A: NADAL, Jordi; BENAUL, Josep Maria, i SUDRIÀ, Carles. *Atles de la industrialització de Catalunya 1750-2010*. Barcelona: Vicens Vives, p. 297-448.
- TÉRMENS, Josep; VALLS, Francesc (1987). «La Guerra del Francès en un poble de la comarca de l'Anoia. "Notas" del Dr. Pere Solanllonch, rector de Pierola». *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 4, p. 111-151.
- THOMSON, James (1982). *Clermont-de-Lodève, 1633-1789: Fluctuations in the Prosperity of a Languedocian Cloth-Making Town*. Cambridge: Cambridge U. P.
- (1994). *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832*. Barcelona: Edicions 62.
- TORRAS, Jaume (1976). «Aguardientes y crisis rural (Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832)». *Investigaciones Económicas*, I, p. 45-67.
- (1984). «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII». *Revista de Historia Económica*, núm. XI, 3, p. 113-128.
- (1995). «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, s. XVI - s. XVIII». A: *Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània*. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 527-535.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria (1974). «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat». *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 2, p. 151-197.
- (1994). «La industria del curtido en Cataluña: del trabajo manual al uso de la energía eléctrica». A: NADAL, Jordi; CATALAN, Jordi [ed.], *La cara oculta de la industrialización en España*. Madrid: Alianza, p. 295-319.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria [ed.] (1987-1991). *Història de les comarques de Catalunya. Anoia*. 2 vol. Manresa: Parcir.

- VALLS, Francesc (1990). «Història de Pierola». A: TORRAS I RIBÉ, Josep Maria [ed.], *Història de la comarca de l'Anoia*, Manresa: Parcir, p. 119-139.
- (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1999). «De la botiga de teles a la fàbrica d'Indianes. Aproximació a la trajectòria inversora d'uns negociants catalans al segle XVIII». A: CARRERAS, Albert; SUDRIÀ, Carles; REHER, David; PASCUAL, Pere, i GUTIÉRREZ, Miquel [ed.]. *Homenatge a Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Vol. 2. Barcelona: Edicions UB, p. 936-964.
- (2001). «Cambios estructurales en el comercio vinícola y progresos en la ciencia enológica en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX». A: CARMONA, Juan; COLOMÉ, Josep; PAN, Juan, i SIMPSON, James [ed.]. *Viñas, bodegas y mercados*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 239-264.
- (2003). «La industria tradicional». A: NADAL, Jordi [ed.], *Atlas de la industrialización de España, 1750-2000*. Barcelona: BBVA-Crítica, p. 30-47.
- (2003). «Eaux-de-vie catalanes dans le pays du cognac. Les importations françaises d'eaux-de-vie catalanes pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle». A: MICHEL, Henri; GAVIGNAUD-FONTAINE, Geneviève [ed.], *Vignobles du Sud. XVIe-XXe siècle*. Montpellier: Publications de l'Université Paul-Valéry, p. 275-294.
- (2003). «La indústria del cava. De la substitució d'importacions a la conquesta del mercat internacional». A: COLOMÉ, Josep (coord.). *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*. Vilafranca del Penedès: El 3 de Vuit - Ramon Nadal, p. 143-182.
- (2003). «L'aiguardent, el vi i els mercats de la viticultura penedesenca durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX». A: COLOMÉ, Josep [coord.]. *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès: El 3 de Vuit - Ramon Nadal, p. 75-94.
- (2004). *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo.
- (2004). «Du Portugal et de la Catalogne». *Domitia*, núm. 5, p. 41-51.

- (2006). «Miquel Torres i Carbó (1909-1991)». A: CABANA, Francesc [ed.], *Cien empresarios catalanes*. Madrid: Lid, p. 543-548.
 - (2006). «Josep Ferrer Sala (1925)». A: Francesc Cabana [ed.], *Cien empresarios catalanes*. Madrid: Lid, p. 657-664.
 - (2006). «Indústria i industrials». A: A. D. *Pierre Vilar i la història de Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, p. 161-188.
 - (2007). «Compitiendo con el champagne. La industria española de los vinos espumosos antes de la Guerra Civil». *Revista de Historia Industrial*, núm. 33, p. 47-79.
 - (2009). «Sobre el paper ambivalent de la vinya en els estudis sobre el desenvolupament econòmic contemporani a l'Euroregió Pirineus-Mediterrània». A: *Aportacions a la recerca i al debat en economia a Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana d'Economia, p. 55-72.
 - (2011). «El cava catalán ¿éxito de la empresa o del distrito?». A: CATALAN, Jordi; MIRANDA, José A., i RAMON-MUÑOZ, Ramon [ed.]. *Distritos y clústers en la Europa del Sur*. Madrid: Lid, p. 101-121.
 - (2011). «Échec et succès de l'industrialisation dans les territoires du vignoble. Languedoc versus Catalogne». A: LE BOT, Florent; PERRIN, Cédric [dir.], *Les chemins de l'industrialisation en Espagne et en France. Les PME et le développement des territoires (XVIIIe-XXIe siècles)*. Brussel·les: Peter Lang, p. 249-274.
 - (2012). «Llenços nòrdics per estampar a les fàbriques d'indianes de Barcelona. La botiga de Francesc Jener, 1772-1780». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 17, p. 301-316.
 - (2015). «À la recherche de l'originalité. L'industrie du cava en Catalogne, ou le succès de l'imitation d'un vin de luxe». *Entreprises et Histoire*, núm. 78, p. 100-114.
 - (2015). «El comerç atlàntic i el proveïment de bacallà». A: RENOM, Mercè [ed.]. *Proveir Barcelona. El municipi i l'alimentació de la ciutat, 1329-1930*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, p. 175-188.
 - (2017). «En els orígens de Codorniu. 1886-1905». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 28, p. 347-399.
- VALLS, Laura; VALLS, Francesc (2015). «Els Hostalets de Pierola: una industrialització impossible? Ascens i reculada de la indústria manufacturera en un poble de vocació vitícola». *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 16, p. 267-305.

- VICEDO, Enric (1991). *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del Set-cents. Producció, propietat i renda*. Barcelona: Crítica.
- VICENS, Jaume; LLORENS, Montserrat (1958). *Industrials i polítics. Segle XIX. Història de Catalunya. Biografies Catalanes*. Volum 11. Barcelona: Vicens Vives.
- VICENS, Jaume [amb NADAL, Jordi] (1959). *Manual de Historia Económica de España*. Barcelona: Teide.
- VILAR, Pierre (1964-1968). *Catalunya dins l'Espanya moderna*. 4 vol. Barcelona: Edicions 62.